

ethical objections of the sectarian period, falling far short of any positive relation. The idea of hierocratic authority, by contrast, increasingly disengaged itself from the personal, patrimonial matrix. With al-Karakī's powerful legal fiction of General Vicegerency, the jurists could consider themselves invested, *ex ante* and in perpetuity, by the Hidden Imam, thus possessing impersonal, official, authority. In practice, the institutionalization of hierocratic authority could not proceed as simply as in al-Karakī and the Second Martyr's legal arguments, and was contested by the clerical notables (*sayyids*) who controlled landed estates and held important offices, most notably as *šadrs*.⁶⁸ Contestation did not take long to appear at the theoretical level either, and Akhbārī traditionalism in fact slowly gained the upper hand over jurisprudential rationalism in the 11th/17th and 12th/18th centuries. More significantly, the enforcement of the *sharī'a* through the state was never effectively institutionalized, as it was in the Ottoman empire in the same period, and Shi'i law remained a jurist's law' with its typical pluralism that in fact became accentuated during the next two centuries.

Nevertheless, on the foundations laid by al-Karakī, an independent hierocracy would stand after the collapse of the Safawid empire in the 12th/18th century, and would generate the dual structure of authority distinctive of Iran in the Qājār period. Some century and a half after sectarian Shi'ism had become the national religion of Iran, Sabzawārī juxtaposed the 'hierocratic judge' (*hākīm al-sharī*) and the 'tyrannical ruler' (*sultān al-jā'ir*). The juxtaposition pointed to the potential tension in the relation between the two powers in the Shi'i national political community of Iran, and thus to the hierocracy-state conflict of the subsequent centuries that culminated in the overthrow of monarchy and the establishment of a Shi'i hierocratic republic in 1979.

68 Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, pp. 123–129.

01 Temmuz 2019

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

Three Decrees of Shah Tahmāsp on Clerical Authority and Public Law in Shi'ite Iran*

Shah Tahmāsp, the second Safavid monarch, ascended the throne in 1524 at the age of ten and ruled Iran until 1576, consolidating the rule of the Safavid dynasty established by his father, Ismā'il I in 1501. He was a pious believer in and propagator of Shi'ite Islam, and his long reign was of crucial importance for the definitive penetration of Iran by Twelver Shi'ism. In his autobiography, Tahmāsp writes about his first major attempt to enforce the Sacred Law at the age of twenty. When preoccupied with Uzbek incursions in Eastern Iran during his pilgrimage to the shrine of Imam Rizā in Mashhad in 1533/939, he had a dream in which a Shi'ite cleric assured him of victory if he would give up all forbidden practices (*manāhi*). In the morning he shared his dream with his vizier and counsellors who advised him that some forbidden practices could be given up, "but others, such is wine that is indispensable to sovereignty (*saltanat*) cannot be given up." However, upon the confirmation of the first dream in a second the following night by Imam Rizā himself, avers Shah Tahmāsp, "I repented from wine and unlawful fornication, and all that is forbidden."¹ He accordingly issued a *farmān* prohibiting the practices forbidden by the Sacred Law in his realm. This decree was later engraved in congregational mosques of major cities. In the same year, 1533, he issued another decree granting privileges to the foremost Shi'ite jurist of the realm, Shaykh 'Ali al-Karaki, who died a year later. Years later, presumably in imitation of the Ottoman Sulaymān the Lawgiver (r. 1520–66), he issued yet another *farmān* to proclaim his state law (*qānun*). These *farmāns* translated below give us a fairly complete picture of the new political culture of the new Shi'ite empire and the precise accommodation of Twelver Shi'ism and clerical authority within it in the first half of the sixteenth century.

151-165

* An earlier version was published as "Two Decrees of Shah Tahmasp Concerning Statecraft and the Authority of Shaykh 'Ali al-Karaki," in S. A. Arjomand, ed., *Authority and Political Culture in Shi'ism*, 1988, pp. 250–62.

1 *Memoirs of Shah Tahmasp (Tadhkira-ye Shāh Tahmāsp)*, Calcutta, 1912, p. 30.

Uzun Hasan
200354

Tahmasp
190146

01 Haziran 2019

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

VENEZIA E LA PERSIA TRA UZUN HASAN E TAHMASP (1454-1572)

Il centenario della classica opera, incompleta e imperfetta, ma purtroppo non mai adeguatamente sostituita, di Giovanni Berchet, si profila in Italia abbastanza ricco di pregevoli iniziative e anche, perché no, di singolari « scoperte ». Su tale nuovo fervore di attività, editoriale e scientifica, ci sembra il caso di fornire qui, in questa che ci appare come la sede più appropriata, qualche ragguaglio preciso ma d'ordine generale, esulando naturalmente dai nostri intenti ogni velleità di rielaborazione e di ripresentazione critica del materiale cui alludiamo.

* * *

E siamo anzitutto a Uzun Hasan, il primo grande mito delle speranze di Venezia nella secolare lotta antiottomana, ma anche l'ultimo mito dell'ortodossia musulmana di Persia alla vigilia di eventi destinati a staccare completamente quel paese dal contesto islamico, circoscrivendolo a poco a poco nel più o meno splendido isolamento spirituale e culturale di cui ancor oggi lo vediamo orgoglioso. Paradossalmente nell'uno e nell'altro senso, il personaggio che incarna il mito è un Turco della più bell'acqua, e di una stirpe neppur molto lontana etnicamente da quella della casa ottomana; ma il pregiudizio razzistico non colora ancora, nel Quattrocento, il colonialismo europeo: non la cristiana ferocia dei battezzatori ad oltranza delle Americhe, né tanto meno lo spirito commerciale, intriso di sano materialismo artigianale, della libera pensatrice Venezia.

Sull'altro versante dello spartiacque, poi, l'universalismo coranico e califfale respira ancora potente, conosce anzi dopo l'avventura del « paganesimo » mongolo nuovi momenti di intensa reviviscenza, che respingono indietro ogni incipiente sintomo di crisi nazionale, e sul cui sfondo la rivalità tra i signori di Persia e i signori di Anatolia, di qualunque origine essi siano, si staglia più come lotta tra Papi e Antipapi che come lotta tra popoli (anche se non sono questi i fatti che i Veneziani riescono meglio a percepire). Così il maggiore storico persiano della casa di Hasan, Fadlullah ibn Ruzbihan Khunji, si pone coscientemente, per esaltare quel grande, nella stessa posizione di Maometto che esalta, per solidarietà monoteistica, la nemica Bisanzio: « Sono stati vinti i Romani al confine della no-

کلیات

در وجه تألیف این کتاب، خاوری شیرازی آن را مکملی بر کتاب دیگر خود، تاریخ ذوالقرنین^۳، می خواند و می نویسد: «بنده احقر، فضل الله الحسینی الشیرازی المتخلص به "خاوری" که از قراری که به کرات در روزنامه دولت روزافروز [تاریخ ذوالقرنین^۳] تحریر یافته این بنده مدحت گزار بر حسب امر صاحب قران مغفرت آثار مأمور بود که خاتمه ای بر آن روزنامه همایون افزایش و این کتاب مستطاب را به ذکر شمایل و آثار و محامد و اطوار و اولاد و نبایر این دودمان عالی مقدار و متعلقان و خویشان و امرا و وزرا دربار سپهر اقتدار و اوضاع و اسباب سلطنت پایدار و سایر ملزومات ایام دولت شاهنشاه مغفرت مدار - نورالله مضجعه - آراید» (خاوری شیرازی، ص ۹؛ نیز ← جلالی، ش ۹، ص ۳۶-۳۷).

بیکربندی

تذکره خاوری مشتمل بر سه باب است:

باب اول در دو فصل: اول در «ذکر شمایل موزون آن برگزیده خالق بی چون [= فتحعلی شاه]»؛ دوم در «ذکر اخلاق حمیده و صفات پسندیده آن حضرت».

باب دوم در سه فصل: اول در «ذکر اسامی اولاد ذکور بلافضل که تا هنگام وفات آن خسرو معدلت آیات دو نفر از ایشان متوفی و موازی ۵۵ نفر در قید حیات مستعار بوده اند»؛ دوم در «ذکر صباپای محترمه شاهنشاه تاج دار که تا هنگام وفات آن برگزیده آفریدگار در قید حیات مستعار بوده و می باشند؛ عدد ایشان از بدایت ۴۸ نفر بوده و دو نفر از صباپای محترمه بزرگ در ایام دولت قاهره و داغ سرای زندگانی نموده اند»؛ سوم در «ذکر زوجات مطهر شاهنشاه صاحب قران».

باب سوم در «ذکر نبایری که در ایام سلطنت از صلب و بطن بنین و بنات زینت بخش عالم امکان گردیدند»، در سه فصل: اول در «ذکر نبایری که از صلب شاهزادگان ذکور به عرصه عالم ظهور آمده اند»؛ دوم در «ذکر نبایری که از بطن اولاد اناث به عرصه عالم ظهور آمده اند»؛ سوم در «ذکر اسامی و احوال برادران و اعمام و بنی اعمام و سایر خویشان و منسوبان خاقان مغفرت انجام».

نسخه

از این کتاب نسخه ای در کتابخانه ملی ملک به شماره ۳۸۷۵ نگه داری می شود که در زمان حیات مؤلف استنساخ شده است (گلچین معانی، ج ۲، ص ۵۷۰-۵۷۱).

منابع

جلالی، نادره (۱۳۷۹، تابستان). «نقد و معرفی کتاب تذکره خاوری»، آینه میراث، ش ۹، ص ۳۸-۳۵؛ خاوری شیرازی، فضل الله (۱۳۷۹). تذکره خاوری، به کوشش میراثم محدث، تهران، زنگنه؛ گلچین معانی، احمد (۱۳۶۳). تاریخ تذکره های فارسی، تهران، سنائی، ج ۳.

تذکره شاه طهماسب

تذکره ای مهم، حاوی خاطرات یا یادداشت های روزانه شاه طهماسب اول صفوی.

کلیات

اثری است مستند به قلم خود شاه طهماسب، که در آن به شرح وقایعی پرداخته که از نظر او مهم بوده است. این تذکره با سخن طهماسب در مورد جلوس خود بر تخت آغاز می شود: «به تاریخ نهم و سی از هجرت، در محل چاشت روز دوشنبه نوزدهم شهر رجب، موافق به چین نیل ترکی، جلوس بر سریر جهانبانی واقع شده، در سن ده سالگی» (شاه طهماسب صفوی، ص ۴۷) و با تسلیم شاهزاده بایزید و همراهانش به دولت عثمانی خاتمه می یابد (علی محمدی، ش ۱۳۳، ص ۱۰۳).

ادوارد براون (ج ۲، ص ۹۴) بر آن است که شاه طهماسب این تذکره را به تقلید از بایرنامه ی ظهیرالدین محمد بایر نوشته است. اما این بر خلاف سخن مؤلف است که آشکارا به انگیزه خویش از تألیف تذکره چنین اشاره کرده است: «تذکره ای به قلم آورم که دانسته شود از ابتدای جلوس الی یومنا هذا احوال به چه نوع گذشته» (شاه طهماسب صفوی، ص ۴۴). و. آ. ژوسکی، ایران شناس روسی، با توجه به نسخه خطی سن پترزبورگ این کتاب می گوید که این اثر صورت مذاکرات شاه با ایلچیان [ایلچی = سفیر] ترک است که در ۱۵۶۱ م به ایران آمده بودند. او بر این باور است که شاه، طی نطق غرابی برای هیئت سفارت، تلاش کرد سیاست خود را خصوصاً در قبال دولت عثمانی توجیه کند. این نطق را خود شاه بازنویسی کرده است. این اظهار نظر بر اساس تحریر دیگری از

دارالسلطنه قزوین است؛ از آن جمله مجلس یوسف و زلیخا و نارنج برای خوانین مصر و زنان زیبا...»

در ۹۲۸ ق، شاه اسماعیل خوشنویس نامدار دربار تیموری، شاه محمد، را به مدیریت کتابخانه سلطنتی در تبریز منصوب کرد و شاه طهماسب را برای تعلیم نقاشی و خوشنویسی به او سپرد. از این زمان بود که کار تألیف بی‌ماندترین اثر دوره صفویه، یعنی شاهنامه شاه طهماسبی، به سرپرستی شاه اسماعیل برای پسرش، شاه طهماسب، آغاز شد؛ اما تا پیش از مرگ شاه اسماعیل به پایان نرسید. این اثر بزرگ، که اوج هنر خوشنویسی و نقاشی ایران است، ماهیتی منحصر به فرد دارد؛ زیرا، هیچ‌یک از نوشته‌های معاصر آن، که اکنون نیز در دست‌اند، بیش از چهارده تصویر مینیاتور ندارند، اما شاهنامه شاه طهماسبی حاوی بیش از ۲۵۰ نقاشی مینیاتور است. این کتاب به منزله نگارخانه‌ای متحرک است؛ زیرا، بیشتر هنرمندان نامدار دربار آن دوره سهمی در خلق آن داشته‌اند. همه نقاشی‌ها لزوماً به تمامی کار یک هنرمند نیستند؛ چنان‌که مینیاتورهایی را می‌بینیم که طراحی و عمده نقاشی آن از استاد بسیار برجسته است، اما قسمت‌هایی از آن نظیر تخته‌سنگ‌های دوردست یا فوج سربازان، با نظارت دقیق استاد، به دست شاگردانی بسیار متبحر نقاشی شده‌اند. علاوه بر این، این کتاب یادگاری از هنر خوشنویسی ایرانی نیز محسوب می‌شود.

علاقه فراوان شاه طهماسب به خوشنویسی سبب شد که در این دوره هنر خوشنویسی از محدوده تولید کتاب و نسخ خطی بسیار فراتر رود و نوشته‌های عربی، با خط جلی در سبک‌های گوناگون، نقش عمده‌ای در تزیین مساجد و دیگر بناهای مذهبی ایفا کند و بدین ترتیب، احساسات مذهبی، هم در خطاطی و هم در تذهیب انتزاعی نوشته‌ها، مجال تجلی پیدا کند.

طهماسب میرزا (۹۱۹-۹۸۴ ق)، فرزند ارشد شاه اسماعیل اول، پادشاه ایران، مورخ و خطاط و شاعر متخلص به «عادل» است.

در قریه شهاباد اصفهان به دنیا آمد. در ده سالگی، پس از مرگ پدر، به حکمرانی خراسان منصوب و پادشاه ایران شد (تاریخ ایران کمبریج، ج ۶، ص ۶۴؛ نفیسی، ج ۱، ص ۴۷۱). دوران ۵۴ ساله حکومت او اوج شکوفایی هنر و ادب فارسی بود. پدرش، شاه اسماعیل اول، پس از تصرف خراسان، تعدادی از هنرمندان و نقاشان مشهور و مورد علاقه‌اش، از جمله بهزاد، نقاش نامدار اواخر عهد تیموری، و شاه محمود، خوشنویس بزرگ مکتب هرات، را با خود به تبریز برد. شاه طهماسب نیز از پدرش، که وارث سنت‌های هنری درخشان مکتب هرات در خراسان بود، پیروی کرد (تھامی، ذیل «طهماسب اول»).

شاه طهماسب به تأثیر از محیط هنری اطراف خود، بعدها، نه تنها حامی مشتاق هنرمندان، بلکه خود نیز از هنرمندان بزرگ عصر صفوی شد (سرمدی، ص ۳۵۲؛ اثرآفرینان، ذیل مدخل). بسیاری از هنرمندان برجسته زمان وی از دوستان صمیمی او بودند. شاه طهماسب در بیشتر هنرهای عصر خود مهارت داشت و در نقاشی، نویسندگی، و شاعری نیز دستی داشت؛ اما مهم‌ترین هنر وی خوشنویسی و خطاطی بود. او در خوشنویسی شاگرد سلطان محمد تبریزی و میر زین‌العابدین نقاش و شاه محمود بود (اثرآفرینان، همان‌جا؛ دایرةالمعارف فارسی، ذیل مدخل).

مؤلف گلستان هنر درباره او چنین آورده است: «شاه جنت‌مکان به مشق نسخ تعلیق و مشق تصویر رغبت تمام داشتند و اوقات بابرکات صرف آن می‌فرمودند و استاد بی‌بدل گشتند و در طراحی چهره‌گشایی بر تمامی نقاشان فایق آمدند. تصویر و کار آن والا گوهر بی‌نظیر بسیار است و چند مجلس در ایوان چهل‌ستون

علی اکبر ولایتی؛ ve dğr.; تقویم تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و

ایران، (جلد دوم) تهران: انتشارات امیرکبیر، ISAM DN. 260935

تحفة العراقرین خاقانی، در شرح سفر مؤلف به مکه و مدینه. نمونه‌هایی از شعر ملک‌شاه حسین در *احیاء الملوک* و *خیرالبیان* آمده است. گویا دیوان شعری هم داشته که در آن «هادی» تخلص می‌کرده است (خیام‌پور، ج ۲، ص ۹۹۳؛ ماهیار، ش ۱۰، ص ۱۱۸).

منابع

خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۷۲). فرهنگ سخنوران، تهران، طلابه، ج ۲؛ رجیبی، محمدحسین (۱۳۸۴). «احیاء الملوک»، *دانشنامه زبان و ادب فارسی*، به سرپرستی اسماعیل سعادت، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج ۱؛ ستوده (مقدمه بر *احیاء الملوک*) ← شاه‌حسین (۱۳۴۴)؛ شاه‌حسین بن غیاث‌الدین (۱۳۴۴). *احیاء الملوک*، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب؛ غفاری قزوینی، احمد بن محمد (۱۳۴۳). *تاریخ جهان‌آرا*، تهران، حافظ؛ ماهیار، عباس (۱۳۸۷). *بیار و تابستان*. «ساعتی با مؤلف تذکرة خیرالبیان و کتاب احیاء الملوک»، *مجله زبان و ادبیات فارسی*، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ش ۱۰، ص ۶، سال ۱۱۱-۱۱۲؛ تقیسی، سعید (۱۳۶۳). *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی*، تهران، فروغی، ج ۱.

شاهطهماسب اول

پژوهشی درباره زندگی و حوادث دوران سلطنت شاهطهماسب اول، به فارسی، اثر منوچهر پارسادوست.

این کتاب در هفت بخش تدوین شده و هر بخش متشکل از چند فصل است. بخش اول، که سال‌های ناتوانی نام دارد، مشتمل است بر شاهطهماسب و پادشاهی و شاهطهماسب در تلاش تثبیت قدرت؛ بخش دوم با نام شاهطهماسب و همسایگان شامل این مباحث است: شاهطهماسب و اوزبکان، شاهطهماسب و عثمانی، پناهندگی سلطان بایزید به ایران، شاهطهماسب و سایر پادشاهان عثمانی؛ در بخش سوم، کشورگشایی شاهطهماسب، موضوعاتی مانند فتح ولایت‌ها (فتح قندهار، شروان، شکی، سیستان)، حمله‌های مکرر به گرجستان مطرح شده است؛ شاهطهماسب و همایون‌شاه نام چهارمین بخش کتاب است که با دو موضوع شرح همایون‌شاه پیش از دیدار با شاهطهماسب و همایون‌شاه و شاهطهماسب بررسی شده است؛ بخش پنجم، شاهطهماسب و دشواری‌های داخلی، با مباحثی مانند سرکشی‌ها و شورش‌ها (شورش گیلانی‌ها و شورش مردم تبریز) شکل گرفته است؛ کشورداری شاهطهماسب در فصل ششم بررسی شده و در آن سیاست داخلی، رویه‌های کشورداری، شاهطهماسب و مردم،

چند سالی کر و فری داشت تا در ۱۰۱۷ ق عازم حج شد و از طریق بصره و تبریز و شیراز به موطن خود بازگشت. در ۱۰۲۷ ق، فرمان رسید که شاهعباس مشتاق دیدار اوست. ملک‌شاه حسین در قزوین به حضور شاه رسید که از جنگ با عثمانیان برگشته بود. از مندرجات تذکرة خیرالبیان* برمی‌آید که او تا ۱۰۳۶ ق، یعنی تا حدود ۶۰ سالگی، زنده بوده است (ماهیار، همان‌جا).

شاه حسین بارها به نقاط متعدد ایران سفر کرده و حاصل مشاهدات خویش در این سفرها را به قلم آورده است؛ از جمله در سفرهایش به قندهار و اصفهان و مازندران برای شرکت در مراسم و جشن‌های دربار یا شرکتش در جنگ با ازبکان در رکاب شاه‌عباس اول. مهم‌ترین سفر جنگی‌اش با شاه نیز در ۱۰۳۱ ق بود. در این سفر، که هدف از آن تسخیر قندهار بود، شاه حسین به شاه‌عباس خدمات شایسته‌ای کرد و شاه او را، به پاس این خدمات، با اهدای تیولی برای رفتن به فراه مرخص کرد (شاه‌حسین، ص ۵۱۵-۵۱۹؛ رجیبی، همان‌جا؛ برادرز، ص ۴۲۷).

دیگر از زندگانی شاه حسین، حتی از تاریخ درگذشت او، اطلاع چندانی در دست نیست، اما از ذکر «تاریخ رمضان ۱۰۳۶ [ق]» در *خیرالبیان* پیداست که تا این زمان زنده بوده است (رجیبی، همان‌جا).

ملک‌شاه حسین در میان ادبا و علما نام نیکی داشته؛ چنان که صاحب *عرفات العاشقین* از او با القاب «فخر الامجاد»، «بقیة الاکابر» و «زبدة الزمان» و با صفات «عالی مرتبت»، «بلندفطنت»، «خوش‌فهم» و «دانا و توانا در جمیع امور» یاد کرده است.

آثار

تاریخ‌نامه *احیاء الملوک** (تألیف در ۱۰۳۸ ق، همراه با مطالب افزوده نویسنده در سال‌های ۱۰۲۸ تا ۱۰۳۱ ق)؛ تذکرة *خیرالبیان** (تألیف در ۱۰۱۹ ق و ترتیب و تنظیم آن در ۱۰۳۶ ق به دست مؤلف)؛ *مثنوی مهر و وفا* (تألیف در ۱۰۱۲ ق) که پس از نبردی سخت در قلعه بُست، در مناطق بیلاقی سرحد و مکران، سروده است؛ منظومه مفقودشده *تحفة الحرمین* (تألیف در ۱۰۱۷ ق)، به تقلید از مثنوی

و اموالش را مصادره کرد. شاه اسماعیل از بیم دسیسه سلیمان میرزا و حمایت پری خان خانم از وی، سلیمان میرزا را کشت و همین موضوع موجب نارضایتی سران قزلباش و برقراری رابطه پنهانی آنان با پری خان خانم شد. پادشاهی شاه اسماعیل دوم دیری نپایید و در ۱۳ رمضان ۹۸۵ به طرزی مرموز درگذشت. در منابع آمده پری خان خانم در مرگ شاه اسماعیل دست داشت و به کمک ندیم شاه اسماعیل و به روایتی دیگر با همکاری کنیزان حرم وی را مسموم کرد (منشی قمی، ج ۲، ص ۶۲۲؛ هیئتس، ص ۷۹، ۸۳؛ اسکندریگ منشی، ج ۱، ص ۲۱۹).

پس از مرگ شاه اسماعیل، سلطان محمد خداپنده، پسر بزرگ شاه تهماسب، به سلطنت رسید؛ اما به علت نابینایی، عملاً اداره امور به عهده پری خان خانم بود. در این هنگام، میرزا سلطان جابری اصفهانی، وزیر شاه اسماعیل دوم، شاه و همسرش را از قدرت و نفوذ پری خان خانم و شمشال سلطان در بین سران قزلباش آگاه کرد. شاه و مهدعلیا نیز ابتدا شمشال را از قزوین، یعنی محل حضور پری خان خانم، دور کردند و سپس، شاه به پری خان خانم دستور داد به خانه اللهاش، خلیل خان افشار، برود. پری خان خانم، برخلاف دستور شاه، در حال حرکت به سمت خانه خودش بود که ملازمان خلیل خان هجوم آوردند و او را به خانه خلیل خان بردند و خفه کردند. پری خان خانم در رجب ۹۸۵ به قتل رسید و در امامزاده حسین قزوین، در کنار سلیمان میرزا و شاه اسماعیل به خاک سپرده شد (دائرةالمعارف بزرگ، ذیل مدخل؛ دائرةالمعارف زن ایرانی، همان جا).

محتشم کاشانی اشعار فراوانی در مدح پری خان خانم سروده است. پری خان خانم مدرسه‌ای در

دختر شاه تهماسب اول و شاهزاده سیاستمدار و بانفوذ دربار صفوی است.

وی در رجب ۹۵۵ در حوالی اهر به دنیا آمد. مادرش، سلطان آغا خانم، از طایفه چرکس‌ها بود. شاه تهماسب علاقه و توجه خاصی به پری خان خانم داشت. به علت کاردانی‌اش وی را مشاور خود کند (دائرةالمعارف زن ایرانی، ذیل مدخل). هنگامی که شاه در بستر بیماری با مرگ دست و پنجه نرم می‌کرد، سران قزلباش در صدد بودند تا حیدر میرزا، برادر ناتنی پری خان خانم، را به جانشینی برگزینند؛ عده‌ای دیگر نیز از جانشینی اسماعیل میرزا، فرزند دیگر شاه تهماسب، که سال‌ها به دستور وی در قلعه قهقهه زندانی بود، حمایت می‌کردند در این میان پری خان خانم تلاش می‌کرد تا زمینه را برای سلطنت برادر دیگر خود، سلیمان میرزا، فراهم کند، اما به علت بی‌کفایتی و نادانی وی توفیقی نیافت و او نیز به جرگه طرفداران اسماعیل میرزا پیوست. پس از مرگ شاه تهماسب، حیدر میرزا شبانه تاج‌گذاری کرد و پری خان خانم را در قصر زندانی کرد؛ و تصمیم گرفت او را به قتل برساند. پری خان خانم در فرصتی مناسب از قصر گریخت و کلید قصر را به سلیمان میرزا و دایی خود، شمشال سلطان، سپرد تا حیدر میرزا را از میان بردارند. آنها نیز با ۳۰۰ سوار به حرمسرای شاه رفتند و او را کشتند (اسکندر بیگ منشی، ج ۱، ص ۱۳۵، ۱۹۲، ۲۰۱؛ منجم یزدی، ص ۲۷-۲۸؛ منشی قمی، ج ۱، ص ۶۰۷). پری خان خانم، در سودای کسب قدرت و دخالت در امور سلطنت، اسماعیل میرزا را از زندان آزاد کرد و او در ۲۷ جمادی الاول ۹۸۴ در قزوین رسماً با عنوان شاه اسماعیل دوم بر تخت سلطنت نشست، اما برخلاف تصور پری خان خانم، شاه قدرت او را محدود

علی اکبر ولایتی ve dğr.; تقویم تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و

ایران، (جلد دوم) تهران: انتشارات امیر کبیر، ISAM DN. 260935

پدر ز آسمان زمین آورد

معلم سوی آسمان برد

وفات مرحوم میرزا محمد علی کاتوزیان در ۱۳۱۵ شمسی در

تهران اتفاق افتاد و مدفن وی در ابن بابویه است.

منبع: مقدمه فرهنگ کاتوزیان، تمام صفحات.

صدر حاج سید جوادی

طهرانی، حاج میرزا مسیح ← استرآبادی،

مسیح

طهرانی، آقا شیخ هادی ← تهرانی، شیخ

هادی

طهماسب صفوی (۹۱۹ - ۹۸۴ ق) شاه طهماسب

فرزند سر سلسله سلاطین صفویه یعنی شاه اسماعیل صفوی است

که در قریه شاه آباد نزدیک شهر اصفهان به دنیا آمد و از ۹۳۰ ق

تا ۹۸۴ ق سلطنت کرد. در عنفوان جوانی به تربیت و تشویق اهل

هنر می‌کوشید و خود نیز در انواع هنر چون نوشتن خطوط مختلفه

و نقاشی و تذهیب و قوف کامل و بهره کافی داشت. تذکره نویسان

متقدم او را سر دفتر زیانگاران نوشته‌اند. از آثار خطی او است: (۱)

یک نسخه رساله (گوی و چوگان) ملا محمود عارفی هروی، به قلم

دودانگ متوسط، دارای رقم و تاریخ به این شرح: «تمت الکلمات

[الکتاب] بعون الملك الوهاب علی يد السيد المذنب المحتاج الی

رحمة الله الغنی طهماسب الحسینی غفر ذنوبه بدار السلطنة تبریز فی

شهور سنة ۹۳۱ از برای حضرت قاضی جهان... این نسخه جزو

کتابخانه شیخ صفی الدین بوده که پس از غارت آن اکنون در

کتابخانه عمومی لنینگراد می‌باشد؛ (۲). قطعه‌ای است در مرقعی در

کتابخانه دانشگاه استانبول به قلم نیم دو دانگ متوسط با رقم: «کتبه

طهماسب الحسینی غفر الله ذنوبه» محتوی این رباعی

من با تو چنانم ای نگار خنتی

کاندر غلطم که من توأم یا تو منی

گر در یمنی که با منی پیش منی

ور پیش منی که بی منی در یمنی

به نظر می‌رسد (الکلمات) الکتاب باشد.

منابع: احوال و آثار خوشنویسان، ۳۳۰/۱۲؛ الذریعة الی تصانیف

رفیعی مهرآبادی

شیمه، ۹-۶۷۱/۲

طه نجف، شیخ محمد طه (نجف ۱۲۴۱ - همانجا

تهران بودند که هر دو در فضل و تقوی شهرتی به سزا داشتند. میرزا محمد علی دوران کودکی و نوجوانی خود را در عصر سلطنت ناصرالدین شاه گذراند. وی در مدرسه مروی به تحصیل پرداخت و پس از تکمیل معلومات خود در عهد مظفرالدین شاه به جرگه روشنفکران پیوست و به اتفاق سید محمد فاطمی قمی (رئیس شعبه دیوان عالی کشور هنگام وزارت دادگستری داور) و میرزا محمد علی بهجت مدیر روزنامه دعوت الحق که بعداً مدیر روزنامه معارف شد و ذکاء الملک و عده‌ای دیگر انجمنی به نام انجمن علمی تشکیل دادند که خود در تاریخ مشروطیت می‌نویسد: «هر هفته یکی دو جلسه با هم بودند و از آثار آن لغت/انجمن علمی است...» (مقدمه فرهنگ کاتوزیان، هفت).

مرحوم میرزا محمد علی به اتفاق حاج سید نصرالله تقوی و ملک المتکلمین و ذکاء الملک و عده‌ای دیگر به تأسیس کتابخانه ملی ایران مبادرت نمودند و خود در این مورد می‌نویسد که این کتابخانه آن قدر اهمیت پیدا کرد که ادوارد براون مستشرق معروف انگلیسی مبدع انقلاب مشروطیت را مؤسسين این کتابخانه معرفی نموده است. میرزا محمد علی به عنوان نماینده تهران در اولین دوره (وینا به قول دیگری در دوره سوم) مجلس شورای ملی و در مجلس مؤسسان انتخاب گردید. وی چندی در وزارت دادگستری بود. و پس از آن در مدرسه دارالفنون به تدریس اشتغال داشت.

میرزا محمد علی کاتوزیان را مؤلفات عدیده‌ای است که غالباً به چاپ رسیده‌اند. آنها عبارتند از: لغت نامه انجمن علمی، فرهنگ عربی به فارسی در ۲ جلد؛ جامع احمدی، در فقه در ۳ جلد؛ جامع الاحکام، در فقه، ۴ جلد؛ منتخب بوستان، در اخلاق در ۱ جلد؛ اخلاق اساسی، مهذب کلید و دمنه در ۱ جلد؛ اخلاق اساسی، مهذب مرزبان نامه در ۱ جلد؛ اخلاق مذهبی، ترجمه کلمات قصار حضرت علی (ع) در ۱ جلد؛ تاریخ انبیاء در ۳ جلد؛ زبان آموز فارسی، ۳ جلد؛ دانش افزای اخلاق اجتماعی در ۱ جلد؛ تاریخ مشروطیت در ۱ جلد؛ فرهنگ کاتوزیان در ۱ جلد.

در کتاب اخلاق اجتماعی، مرحوم کاتوزیان داستانها و حکایات کوتاه حکمت آموز از شنوده‌های خود را نقل کرده و گاه با اضافه کردن اشعار خود و توضیحات بیشتر خود آنها را تکمیل کرده است. از آن جمله داستان کوتاه ذیل است: اسکندر را پرسیدند چرا حرمت استاد بیش از پدر نهی! گفت پدر مرا از آسمان به زمین آورده و به مدد استاد از زمین به آسمان رفته‌ام... این شعر از خود مرحوم کاتوزیان است:

فزون تر بود پاس آموزگار

ز پاس پدر، نکته‌ای گوش دار

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

29 Haziran 2018

- (۱۹۵۳)، *تمه صوان الحکمه*، به کوشش محمد شفیق، لاهور: انتشارات دانشگاه پنجاب.
- (۱۴۱۰ ق)، *لیاب الانساب والاقاب و الاعقاب*، به کوشش سید مهدی رجائی، قم: مکتبه آیه الله مرعشی.
- بیهقی، ابوالفضل محمد (۱۳۸۷)، *تاریخ بیهقی*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: انتشارات آفتاب، چ ۱۲.
- تونجی، محمد (۱۳۷۵)، "باخرزی، نورالدین ابوالحسن"، *دانشنامه جهان اسلام*، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، ج ۱، تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالملک بن محمد [بی تا]، *ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: دارالمعارف.
- جوینی، علاءالدین عطاملک (۱۳۸۷)، *تاریخ جهانگشای*، به کوشش محمد قزوینی، تهران: انتشارات هرمس.
- حاکم نیشابوری، ابو عبدالله (۱۳۷۵)، *تاریخ نیشابور*، ترجمه محمدین حسین خلیفه نیشابوری، به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: انتشارات آگه.
- دارک، کن. آر (۱۳۷۹)، *مبانی نظری باستانشناسی*، ترجمه کامیار عبدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- طوسی، ابو جعفر محمد (۱۳۴۸)، *اختیار معرفة الرجال (المعروف برجال کشی)*، تحقیق حسن المصطفوی، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد.
- عتبی، محمد بن عبدالجبار (۱۳۸۴)، *تاریخ یمینی*، ترجمه ابوالشرف ناصح بن ظفر جرفاذقانی، به کوشش جعفر شعار، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چ ۴.
- فروزانی، سید ابوالقاسم (تیر و مرداد ۱۳۸۰)، "تاریخ بیهق و راز جامعیت آن" تهران، *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*.
- قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۰)، *مقدمه ای بر شناخت اسناد تاریخی*، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- مستوفی قزوینی، حمدالله بن ابویکرین احمد (۱۳۶۴)، *تاریخ گزیده*، تحقیق عبدالحسین نوایی، تهران: انتشارات امیر کبیر، چ ۳.
- هادی، یوسف (۱۳۸۶)، "بیهقی، ابوالحسن"، *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۱۴، تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی.

- Meisami J. S. (1999), *Persian historiography: to end of the twelfth century*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Pourshariati P. (Winter/Spring 2000), "Local Historiography in Early Medieval Iran and "Tarikh-i Bayhaq", *Iranian Studies*, vol. 33, number 1 -2.

مطالعات تاریخ اسلام
سال پنجم / شماره ۱۶ / بهار ۱۳۹۲ تهران

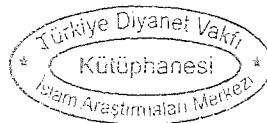
بررسی چگونگی رفتار شاه تهماسب با همایون (امپراتور پناهنده هند)

با نگرشی بر دیدگاه تاریخ نگاری هندی آن

Hümayun
081560
Tahmasb
130146
04284

ابوطالب سلطانیان^۱
حسن کهنسال^۲

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA CELEN DOKÜMAN

02 Temmuz 2018

چکیده: ناصر الدین محمد همایون، امپراتور هند، به دلیل ناکامی های سیاسی در سال ۹۵۱ هق به دربار شاه تهماسب یکم (۹۳۰-۹۸۴ هق) پناهنده شد. اما مسئله اصلی این است که رفتار مذهبی و سیاسی شاه تهماسب با وی در ایران چگونه بوده است؛ زیرا چگونگی این رفتار بیشتر از دیدگاه یک جریان تاریخ نگاری هندی که متعصب به نظر می رسد، بازتاب یافته و دچار نوعی یکسو نگری شده است. این جریان که تا حدی تاریخ نگاری ایرانی را نیز تحت تأثیر قرار داده، بر این باور است که رفتار شاه تهماسب با همایون در دربار ایران - به دلیل تضادهای مذهبی و سیاسی دودمانی - ناشایسته و حتی خشونت آمیز بوده است. از این رو، این نوشته می کوشد با واکاوی دقیق تر منابع معتبر ایرانی و هندی، به بررسی و ارزیابی چگونگی رفتار شاه تهماسب با همایون و راستی ها و ناراستی های جریان تاریخ نگاری یاد شده بپردازد. این پژوهش نشان می دهد که رفتار مذهبی - سیاسی شاه تهماسب به عنوان یک فرمانروای شیعی از یکسو، و از سوی دیگر به دلیل موقعیت سیاسی همایون به عنوان امپراتور هند و متحد ایران، نه تنها نمی توانست تحقیر آمیز باشد، بلکه بسیار صمیمانه بوده و سبب تحکیم بیشتر روابط دو کشور در سال های بعد شده است.

واژه های کلیدی: همایون، شاه تهماسب، پناهندگی، رفتار شاه تهماسب با همایون، جوهر آفتابه چی، تاریخ نگاری

۱۰۱-۱۴۶

۱ استادیار تاریخ و عضو هیئت علمی دانشگاه گیلان soltanian@guilan.ac.ir
۲ استادیار تاریخ و عضو هیئت علمی دانشگاه گیلان kohansal@guilan.ac.ir
تاریخ دریافت: ۹۱/۳/۱۸، تاریخ تأیید: ۹۱/۹/۱۱

منابع: تاریخ ادبیات مازندران، ۱۳۰؛ تحفة العالم، ۲۱۷؛ الذریعه، تحت عناوین آثار؛ ریحانة الادب، ۶۴۱۴؛ بغیة المحمود، ۶۲۵۱۲؛ الكواكب المنتشرة، ۴۰۳؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۲۴۱/۱، ۳۱۲۹؛ گلشن مراد، ۴۲۶؛ مازندران، ۲۰۹؛ نتایج افکار، ۴۴۲؛ نگارستان دار، ۲۲۷. حسن انوشه

طوفی بغدادی، ابو الریبع نجم الدین سلیمان (۶۵۷ -

۷۱۶ ق) فرزند عبدالقوی بغدادی صرصری طوفی، معروف به ابن ابی الحنبلی طوفی، ادیب، شاعر، نحوی و متکلم، متولد در قریه طوف از قرای ضواچی شهر بغداد و متوفی در شهر خلیل فلسطین. وی حافظه قوی و ذکاء مفرط داشت. علوم عربی و اسلامی را نزد محمد بن حسین موصلی و زین علی بن محمد صرصری فرا گرفت. در بغداد از اسماعیل بن طبال و دیگران استماع حدیث نمود و از رشید بن ابوالقاسم دارای اجازه روایت بوده است. در ۶۹۱ ق بغداد را مسکن خویش قرار داد، سپس در ۷۰۴ ق راه شام را در پیش گرفت و در شهر دمشق مستقر شد. بعد به مصر رفت و کرسی تدریس را به دست گرفت در مدارس حنابله درس خواند و درس داد. مورخین عامه وی را رافضی ضبط کرده‌اند و ابن رجب در طبقات خود او را شیعی و منحرف از سنت می‌خواند و اضافه می‌کند که کتابی به نام العذاب الواصب علی ارواح النواصب تصنیف کرده که رد اهل تسنن و نیز لعن به عمر بن خطاب است و در آن می‌گوید که عمر اگر مردم را رها کرده بود و اهل فضل علم را تدوین می‌کردند، احادیث متواتر به دست ما می‌رسید و اختلافات بسیار اندک می‌شد. وی در مصر طعن به عائشه کرد که بدان سبب او را به زندان افکندند. بعد از اینکه آزاد شد او را به شام تبعید نمودند، اما وارد دمشق نشد چون قبلاً اشعاری در هجاء مردم شام سروده بود (اشعار مذکور را صاحب اعیان الشیعه در کتاب خود درج کرده است). در ۷۱۴ ق به سفر حج رفت و در مدینه به حوزه سکاکنی شیخ رافضیان پیوست و ابوبکر را سب نمود. در هجاء شیخین قصیده‌ای سرود که قصیده مذکور را به خط وی نزد قاضی بردند که حکم به تعزیر او داد. پس از تعزیر به قوص پناهنده شد. در اشعاری که موجب تعزیرش گشت چنین می‌گوید:

کَمْ بَيْنَ مَنْ شَكَّ فِي خَلْقِهِ

و بَيْنَ مَنْ قِيلَ أَنَّهُ اللَّهُ

حنبلی رافضی ظاهری

اشعری آنها احدی الکبر

این دو بیت از اشعار معروف بین شیعیان است که مردم عادی کوچه و بازار در مدح مولای متقیان علی بن ابی طالب (ع) می‌خوانند. وی

حنبلی مذهب بوده و در مدارس حنابله تربیت یافته بود، ولی در دفاع از حق کوشا بوده و آثار و اشعار وی دلالت بر واقع بینی او می‌کند. مسلمانی دلسوز بود که در راه آرمان مقدس خویش و دفاع از حق و حقیقت به زندان افتاد و محکوم به تعزیر و تبعید شد، ولی هرگز از بیروی از حق خسته نشد. عمده مورخان شیعه در نجلیل از شجاعت و شهامت و دفاع وی از حق سخن گفته و به ترسح حال او پرداخته‌اند و نیز اجماع مورخین عامه وی را رافضی خطاب کرده‌اند و گفته‌اند که در زندان منافقانه توبه کرده و بعد از آزادی به مدینه رفت و نزد شیخ رافضه سکاکنی پناهنده گشت. از مشهورترین مؤلفات او است: دیوان شعر حاوی هجاء شیخین و عایشه و نیز مدح و مناقب حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)؛ العذاب الواصب علی ارواح النواصب که آن را در مصر تألیف نمود و به جهت آن در قاهره زندانی گشت؛ بغیة السائل فی امهات المسائل در اصول دین؛ الاکسیر فی قواعد التفسیر؛ الریاض النواضر فی الاشتباه والنظائر؛ معراج الوصول در اصول فقه؛ الذریعة الی معرفة اسرار الشریعة؛ تحفة اهل الادب فی معرفة لسان العرب؛ الاشارات الالهیة و المباحث الاوصلیة تعالیق علی الانجیل؛ موائد الحیس فی فوائد امری القیس؛ مختصر الجامع؛ شرح المقامات الحریریة؛ البلبیل فی اصول الفقه؛ روضة الناظر و جنة المناظر، ۴۲.

منابع: اعیان الشیعة، ۳۰۱۷؛ الاعلام، ۱۲۷۱۳؛ الحقائق الرامته فی المائة الثامنة، ۸۷؛ بغیة الوعاة، ۲۶۲؛ ایضاح المکتون، ۸۳۱/۱، ۴۳، ۶۷/۲، ۹۶، ۶۸۸؛ الدرر الکامنه فی اعیان المائة الثامنة، ۱۹۶/۳؛ الذریعة، ۲۴۰/۱۵؛ فدرات الذهب، ۳۹/۶، ۴۰؛ معجم المؤلفین، ۲۶۶/۴.

عبدالحسین شهیدی صالحی

طومار شیخ بهایی، عنوان سندی که برای تنظیم تقسیم آب زاینده رود اصفهان در عهد سلطنت شاه طهماسب صفوی، تنظیم گردیده که معروف به طومار شیخ بهایی است؛ اما نخستین بار تقسیم آب زاینده رود را به اردشیر بابکان نسبت داده‌اند (مجموعه التواریخ و التفسیر، ۶۲). فرمان اجرای طومار منسوب به شیخ بهایی در رجب ۹۲۳ ق صادر شد. و طومار در ۱۳۴۷ ق در اصفهان چاپ شده است. محتویات طومار حکایت از این دارد که طومار موجود اصلاح شده طوماری قدیمی است منتها با دخل و تصرفاتی که به مناسبت احداث باغات جدید در زمان پادشاهان صفویه و تعیین حقا به برای آنها مورد نیاز بوده است.

سنجش آب بر طبق قوانین عرفی مخصوص به خود از روزگاران کهن در ایران به ۲ شکل سنجش حجمی و سنجش

29 Haziran 2018

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

190146

DIA

TAHMASB

A letter from Queen Elizabeth I of England to Tahmasp I, Shah of Persia (A. H. 930-84/A. D. 1524-1576) of the Safavid Dynasty .-- 1953-55 ISSN: 0378-0856 : Indo-Iranica, vol. 5 iii pp. 15-16, (1953-55)

Tahmāsp I, Safavid Shah ; Elizabeth I, Queen of England

Welch, Stuart Cary

A king's Book of Kings: the Shah-nameh of Shah Tahmasp .-- Metropolitan Museum of Art, New York, 1972 :

Firdawsī, Abū 'l-Qāsim; Tahmāsp I, Safavid Shah

Reconfiguration and Consolidation

The Reign of Tahmasp (1524–1576)

190146

Ismail both stood simultaneously at the apex of the Safavid project's component spirituo-religious and cultural traditions and, as the universal ruler, was the sole spokesman for their transcendent sum total. His spiritual discourse, reinforced by 'practical' measures, linked the interests of the polity's two key constituencies – Turk and Tajik – to each other and to himself sufficiently strongly to withstand the challenge of Chaldiran. The civil war which raged for more than a decade after Ismail's passing did not reflect serious questioning of the legitimacy and authority of the Safavid house itself but was in the main a struggle between and among Qizilbash tribal elements and their Tajik associates to construct a new hierarchical alignment of those interests around Ismail's eldest son, the ten-year old Tahmasp.¹

Civil war, and its aftermath . . .

Ismail's death initially encouraged a Rumlu challenge, in alliance with the Takkalu and Dhul-Qadr, to the existing Ustajlu-Shamlu dominance of the Qizilbash confederation. From this challenge arose a tripartite alliance of Rumlu, Takkalu and Ustajlu elements. The Ustajlu were quickly excluded from this grouping, stripped of their territorial holdings, and, in 1526–7, defeated in battle by the Takkalu. The Takkalu, having then defeated the Rumlu, assumed *de facto* regency from 1527–31 and even withheld assistance to the Shamlu governor of Herat in the face of Uzbek attacks.² A 1531 Shamlu march against the royal camp in Isfahan sparked an attack on, and 'massacre' of, Takkalu elements by a combined force including Ustajlu, Rumlu, Dhul-Qadr and Afshar elements. A Shamlu regency ensued, from 1530–1 to 1533–4. The Shamlu took both the best lands and the key posts but the Ustajlu, as related to the Safavid house by marriage as were the Shamlu, were important junior partners and held key provincial appointments.³ Takkalu and some Dhul-Qadr elements then implicated the Shamlu chief in a plot to poison

his cousin the shah in favour of Sam Mirza, Tahmasp's half-brother by a Georgian woman. Most other factions of the Takkalu and some Dhul-Qadr remained loyal to Tahmasp, however, such that Tahmasp was able to order the Shamlu leader's execution. Sam Mirza himself chose to wait in the wings and besiege Mughal Qandahar. At his defeat by the Mughals in 1536, Sam returned to court. Tahmasp received his half-brother but the subsequent execution of Sam Mirza's Shamlu supporters marked the effective end of Shamlu dominance and the civil war, and left the Ustajlu at the head of the Qizilbash confederation.⁴

At the centre itself the fortunes of key Tajik associates of the different tribal factions varied according to those of their tribal patrons. Jalal al-Din Muhammad Tabrizi, of the Tabrizi Kujuji family, had, for example, been appointed *vizier* just prior to Ismail's death. An associate of the Ustajlu-Shamlu alliance which underlay Ismail's reign, at Ismail's death Tabrizi was killed by the insurgent Rumlu. The Rumlu then exiled his Ustajlu-nominated replacement, the Tajik sayyid Qadi Jahan Qazvini (d. 1552–3), whose life was twice saved by the intervention of Tahmasp's Mawsillu wife. Jafar Savji, previously governor of Isfahan, was appointed *vizier* in 1524–5 and served through the Takkalu regency. He was dismissed at their fall in 1531 and eventually executed. With the rise of the Shamlu, the pro-Shamlu *vizier* in Khurasan, the Tajik Nur Kamal Isfahani, replaced Savji. As the Shamlu fell in 1533–4 Nur Kamal's property was seized. He was tortured and, although freed, replaced jointly by the same Qadi Jahan and a member of the prominent Khuzani family of Isfahan which had furnished Ismail's *vizier* Najm-i Thani. The latter was executed in 1535. With the Ustajlu resuming their position of pre-eminence at the centre from the following year, their protégé Qadi Jahan retained the post until his retirement *c.* 1550–1.

This pattern applied in the provincial level as well: as the Ustajlu-Shamlu alliance emerged, for example, another Khuzani was appointed *vizier* for Mashhad and the affairs of Imam Riza's shrine.⁵

. . . and external threats

Both the Uzbeks and Ottomans seized the advantage offered by this period of prolonged internal disorder to launch full-scale invasions of Safavid territory. The Uzbeks launched five attacks on Khurasan between 1524 and 1540. During the fourth, lasting from 1531 to 1534 – in the aftermath of the Takkalu 'massacre', an Ottoman invasion eastward and the Qizilbash counter-move – the Uzbeks advanced as far as Rayy, South of present-day Tehran.⁶

The Ottomans represented the greater threat. In the aftermath of the above-mentioned Takkalu massacre some surviving Takkalu elements urged the Ottomans to intervene. In early 1532, following a European peace treaty which settled challenges on their Western borders, the Ottomans commenced two decades of invasions into Safavid territory.

395 CANBY, Sheila R. *Illuminating Shah Tahmasp's Shahnameh. Ferdowsi, the Mongols and the history of Iran: art, literature and culture from early Islam to Qajar Persia. Studies in honour of Charles Melville.* Ed. Robert Hillenbrand, A.C.S. Peacock and Firuza Abdullaeva. London & New York: Tauris, 2013, (International Library of Iranian Studies, 45), pp. 329-333.

Tahmasp
130146

222 azadiran 2015

Tabriz
130549
Tahmasb
130146

فصلنامه اسناد، مطبوعات و متون
دوره دوم، سال چهارم، شماره شانزدهم، تابستان ۱۳۹۱

صاحب امتیاز: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
مدیر مسئول و سردبیر: رسول جعفریان
مدیر اجرایی و دبیر تحریریه: کاظم آل‌رضا امیری
مدیر هنری: رضا سفیدکوهی
ویراستار: مرضیه راغبیان
حروفچینی: آذر سرخانی
لیتوگرافی: نقره‌آبی
چاپ جلد و متن: نقره‌آبی
ناظر چاپ: نیکی ایوبی‌زاده

مقالات مندرج در پیام بهارستان، مبین آرای نویسندگان آنهاست
پیام بهارستان در ویرایش مطالب آزاد است
استفاده از مطالب پیام بهارستان با ذکر منبع آزاد است

نشانی: تهران - میدان بهارستان - کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

کد پستی: ۱۱۵۷۶۱۳۴۱۱

تلفن: ۰۲۱ - ۳۳۱۳۷۸۰۳

دورنگار: ۰۲۱ - ۳۳۱۲۹۳۸۵

سایت: www.ical.ir

ایمیل: Payam@ical.ir

0'6 Mart 2016

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

اشاره

خاندان مرعشی از قرن هشتم، با روی کار آمدن میر قوام‌الدین (میربزرگ) تا قرن یازدهم، با افت و خیزهایی بر مازندران حکمرانی کردند و تأثیر شگرفی بر مناسبات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مردم این دیار داشتند؛ همچنین پایه‌گذار حکومت شیعیان دوازده امامی پیش از صفویان بودند. دولت صفویه با این خاندان، رابطه مناسبی داشت و پس از ازدواج خیرالنساء بیگم مرعشی، دختر میر عبدالله با شاه سلطان محمد خدابنده، موجب تقویت جایگاه مرعشیان در دستگاه صفویان گردید و با توجه به تمرکزگرایی آنان، باعث شد که سقوط حکومت این خاندان، سرعت بیشتری گیرد. نگارنده در جنگی خطی متعلق به کتابخانه ملک با شماره ۳۸۴۶، به فرمانی از شاه طهماسب به فرمانروای مرعشی مازندران (میرسلطان مراد) دست یافتم و اکنون با انتشار این سند، به بازخوانی مقطعی مهم از تاریخ مازندران می‌پردازم؛ یعنی هنگامی که مرعشیان در سرایشی فروپاشی قرار داشتند.

در روزگار نخستین سلطنت شاه طهماسب، مازندران عرصه رقابت دو تن از سادات مرعشی (میر عبدالله خان و میر سلطان مراد) و برخی از سران دیگر بود. مقرر شد که آن دو انباز هم در فرمانروایی مازندران باشند، اما میر سلطان مراد نتوانست به سهم خود برسد. میر عبدالله، مردی تندخو بود و بر اعیان و مردم سخت می‌گرفت. قتل میر زین‌العابدین که «آب‌الملوک»^۲ سلسله مرعشیان و پیر پرهیزگار بود و مرگ

۱. کارشناس اداره کل آموزش و پرورش استان مازندران.

۲. مرعشی، امیر تیمور، تاریخ خاندان مرعشی، تصحیح دکتر منوچهر ستوده، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۲۵۳۶، ص ۱۲۷.

پیام بهارستان / ۲۵، ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱

فصلنامه اسناد، مطبوعات و متون

دوره دوم، سال چهارم، شماره پانزدهم، بهار ۱۳۹۱

صاحب امتیاز: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

مدیر مسئول و سردبیر: رسول جعفریان

مدیر اجرایی و دبیر تحریریه: کاظم آل‌رضا امیری

مدیر هنری: رضا سفیدکوهی

ویراستار: مرضیه راغبیان

حروفچینی: آذر سرخانی

لیتوگرافی: نقره‌آبی

چاپ جلد و متن: نقره‌آبی

ناظر چاپ: نیکی ایوبی‌زاده

مقالات مندرج در پیام بهارستان، مبین آرای نویسندگان آنهاست

پیام بهارستان در ویرایش مطالب آزاد است

استفاده از مطالب پیام بهارستان با ذکر منبع آزاد است

نشانی: تهران - میدان بهارستان - کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

کدپستی: ۱۱۵۷۶۱۳۴۱۱

تلفن: ۰۲۱ - ۳۳۱۳۷۸۰۳

دورنگار: ۰۲۱ - ۳۳۱۲۹۳۸۵

سایت: www.Ical.ir

ایمیل: Payam@ical.ir

Tahmasb
150146

ترجیع بندی

در ستایش شاه اسماعیل دوم (سلطنت از ۹۸۴ - ۹۸۵)

از عبدالؤمن بن عبدی [علی بن عبدالؤمن] شیرازی

به کوشش رسول جعفریان

اسماعیل دوم، فرزند شاه طهماسب بود؛ مردی جسور و بی‌باک که به دلیل رفتارهای ناپسندش، مغضوب پدر قرار گرفت و در قلعه قهقهه زندانی شد. اما پس از مرگ پدرش در سال ۹۸۴، بخت با وی یار شد و با کمک شماری از درباریان، توانست به موقع خود را به قزوین رسانده، بر مسند سلطنت تکیه زند. او که خوی زشت و رفتاری خشن داشت، بسیاری از نزدیکان پدر و برادرانش را کشت، چنان که به قول قمی «جمعی کثیر از شاهزاده‌های عالی‌مقدار به قتل آمدند». وی به این امر بسنده نکرد و تلاش کرد تا تلاش‌های هفت دهه پدرانش را در ترویج تشیع بر باد داده، دوباره تسنن را در ایران حاکم کند. چنان که «میزمخدوم شریفی که اراده رواج مذهب اهل سنت نموده بود و در آن اوان مقرب درگاه همایون بود».

شاه اسماعیل دوم در این باره، رویه آرامی را در پیش گرفت، اما مخالفان وی از قزلباشان و روحانیان، آگاه‌تر از آن بودند که فریب رفتارهای وی را بخورند. شخصیت آدم کش و خشن وی از یک طرف و تلاش‌های مذهبی‌اش برای قدرت دادن به برخی از مخالفان تشیع در قزوین، جو تندوی را ضد وی فراهم کرد. خود او نیز که آلوده به افیون بود، به تدریج رشته اداره اوضاع را از دست داد و تنها پس از یک سال، در حالی که به دلیل استفاده از افیون زیاد بیهوش شده بود و کسی جرأت نزدیک شدن به اتاقش را نداشت، مرد. «مدت سلطنتش یک سال و نیم و بیست و دو روز». شگفت که با این همه آدم‌کشی، باز هم صاحب خلاصه‌التواریخ، مثل همین شاعر می‌نویسد: «شاه اسماعیل در عدالت و رعیت پروری و سخا و کرم گستری، عدیل خود نداشت. در ایام سلطنت او باز در هواداری کیبوتر در پرواز آمد و از ترس سیاست او،

پیام بهارستان / ۴، ۳، ۲، ۱ / ۱۵ / بهار ۱۳۹۱

۹۳۲ - ۹۴۰

89-930739
 Micro-fiche Tahnâso ibn Ismâ'îl, Shah of Iran, 1504-1576.
 89/ Tazkirah-i Shâh Tahnâsb / bih qalam, Shâh
 59482 Tahnâsb ibn Ismâ'îl ibn Haydari al-Safavi;
 bâ mujaaddinah va fihrist-i 'âlâ, Amr Allâh
 Safavi. — Châp-i 2. — [Tehran]: Intishârât-i Sharg, 1363 [1984].
 8, 104 p.; 24 cm.
 In Persian; romanized record.
 Includes bibliographical references and index.
 (Autobiography of a ruler of the Safavid dynasty of Iran)

SUBAT 1993

19542 HINZ, W. Zur Frage der Denkwürdigkeiten des Schah Tahnâsb I. von Persien. ZDMG N.F. 13 (88, 1934), pp. 46-54

I. Şah Tahmasp

SUBAT 1993

20 KASIM 1992 — Tahmâsb?

1349 ECHRAGHI, Ehsan. Description contemporaine des peintures murales disparues des palais de Şâh Tahmâsb à Qazvin. (Summary: A contemporary account of the lost murals in Şâh Tahmâsb's palaces at Qazvin.) *Art et société dans le monde iranien*. Volume préparé par C. Adle. *Hunar wa jâmi'ah dar jûhân-i Irân* bah kûshish-i Shahriyâr 'Adl. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, 1982 (Bibliothèque Iranienne, 26) pp.117-126

387. ARJOMAND, S.A., «The clerical estate and the emergence of a Shi'ite hierarchy in Safavid Iran. A Study in Historical Sociology», *JESHO*, XXVIII,2 (1985), pp. 169-219.

Avant la parution de son livre fondamental intitulé *The Shadow of God and the Hidden Imam* (Chicago-Londres, 1984), l'A. avait publié sous forme d'articles des chapitres consacrés aux problèmes socio-religieux des Safavides aux Qajârs (in: *Archives Européennes de Sociologie*, 20 (1979) et 22 (1981); *Journal of Asian History*, 15 (1981). La présente étude constitue le chapitre V de ce même ouvrage (The «Clerical Notables» and the Final Emergence of a Shi'ite Hierarchy in Iran).

En se basant sur une abondante documentation de sources persanes éditées et manuscrites, l'A. retrace la montée de la «hiérocrairie» chiite iranienne: les *pis-namâz*, *şeyx ol-estâm*, *qâzi*, *motavalli* etc., à l'exclusion du *şadr* dont la fonction (*şedârat*) tend à se séculariser de plus en plus. Dans ce second groupe, l'influence des *seyyeds* domine. La «hiérocrairie» imamite rivalise par ailleurs avec des *'olamâ* plus indépendants, tournés vers la philosophie ou le soufisme, surtout à partir du XVIIe siècle. La composition des diverses catégories d'*'olamâ* est regroupée dans des tableaux comparatifs indiquant leur importance numérique, leurs origines géographiques, leur lieux de résidence. Malgré l'influence considérable dont jouit le *mojtahed* al-Karakî (m. 940/1534) sous Şâh Tahmâsb, ce n'est qu'avec Moḥammad Bâqer Majlesi (m. 1111/1699) que sont établies les bases de l'influence de la «hiérocrairie» imamite avec de solides racines populaires qui la rendent indépendante de l'État. J. C.

MECLISİ, MUHAMMED BAKIR

-TAHMASB
 -ŞIA-İMAMET

95. AUBIN, J. La Propriété foncière en Azerbaydjan sous les Mongols. *Le Monde iranien et l'Islam*, 4 (1976-1977), pp. 79-132.

«(...) le village reste, dans l'Iran mongol, une cellule vivante et exerce un appel» (p. 80). Convaincu qu'il est possible d'élargir l'étude de l'évolution agraire au cours du Moyen-Âge de la Perse, l'A. présente d'abord les deux sources dont il se servira pour montrer tout ce que l'on peut tirer du recoupement des textes: la *Vie* de Şeyx Şafi, «fondateur éponyme de la maison et de l'ordre safavides», et un registre d'actes (*Şarih al-milk*) établi de 1568 à 1570 par ordre de Şâh Tahmâsb I, qui donne un tableau quasi complet des biens de Şeyx Şafi et du plus en vue de ses fils. L'étude est ensuite développée en trois directions: précarité des titres de propriété et ses raisons à l'époque, nature des propriétés foncières dans l'Ardabil et au-delà: les grands domaines et la petite propriété, enfin causes de la crise du monde rural au XIVe siècle, largement amorcée avant la domination mongole.

-AZERBEYCAN
 -SAFEVİLER
 -TAHMASB I

337. ECHRAGHI, E. «Description contemporaine des peintures murales disparues des palais de Şâh Tahmâsb à Qazvin», in *Art et Société dans le monde iranien*, C. ADLE, ed., pp. 117-126.

TAHMASB

Spécialiste iranien de l'histoire safavide, E. Echrachi décrit brièvement la vie et l'œuvre du poète 'Abdi Beg Şirâzi. Puis il en vient à son propos qui est d'analyser à travers la description qu'en donne 'Abdi Beg dans le *Dowhat ol-Ezhâr* les caractères architecturaux et surtout le cycle pictural de trois édifices royaux. Ceux-ci composaient le «Palais du gouvernement» construit par Şâh Tahmâsb à Qazvin à partir de 951/1544-45. Les trois cycles illustraient respectivement: 1e sept scènes tirées du *Xamse* de Nezâmi, 2e trois scènes de guerre, de chasse et de jeu de *qapaq*, et 3e un nombre de scènes non précisées inspirées par les campagnes de Şâh Tahmâsb en Géorgie. Cette étude brève et dense fournit une documentation capitale sur la peinture iranienne à l'époque safavide. Elle conduira à revoir bien des questions, en particulier celles qui concernent ce que l'on pourrait appeler la peinture de chronique militaire, connue principalement jusqu'à présent par les chroniques illustrées des ateliers ottomans. A.S.M.C.

175. ESRAQI, A. «Gilân dar hokumat-e şafaviye». *Târix*, II, 1 (2536), pp. 63-81.

Dans cette «première partie» (d'une étude plus vaste?), l'A. présente le personnage de Xân Aḥmad Gilâni, qui anima une révolte contre le şâh şafavide Tahmâsb I. L'A. montre dans les traditions d'indépendances du Gilân les racines de cette révolte; il cite, d'après Qâzi Aḥmad Qommi, l'échange de *qaside* entre le rebelle du Gilân et Qâzi Md Varâmini, secrétaire de Şâh Tahmâsb. Y. R.

-GILAN
 -SAFEVİLER
 -TAHMASB I

525. NEUMANN, R., «Eine safawidische Seide aus den Beständen der Staatlichen Kunstsammlungen zu Dresden», *Persica* XI (1984), pp. 115-127, 6 pl. [Une pièce de soie safavide des collections nationales de Dresden].

TAHMASB I

Étude de deux fragments d'une même pièce de brocart de soie à motifs figuratifs que l'auteur date entre 1550 et 1570, c.à.d. la fin du règne de Şâh Tahmâsb (1524-1576). Conservés actuellement à Dresde, les deux fragments présentent des scènes de guerre, sous lesquelles passent des frises à motifs animaliers. Le style des compositions, et notamment la forme des turbans des personnages figurés permettent à l'auteur de dater ces fragments avec une certaine précision: l'A. les compare à des peintures de manuscrits dans lesquelles ces formes de turban apparaissent, dont des compositions attribuées (par S.C. Welch) à Mirzâ 'Ali, et datées entre 1556 et 1565. Le premier turban de cette forme apparaîtrait dans une peinture datée de 1540 par E. Kühnel (*Persische Miniaturmalerei*, Abb. 36) et attribuée à Mir Seyyed 'Ali, et disparaîtrait après 1570. Y. P.

ŞAH TAHMÂSB I

(1514-1576)

10963 MAZZAOUI, M.M. Şâh Tahmâsb and the diaries of Marino Sanuto (1524-1533). *Fest. H.R. Roemer*, Beirut, 1979, pp. 416-444.

Şah Tahmâsb ve Marino Sanuto muhtırası (1524-33)

-Tahmasp
 -Homayun

302. AFŞAR, I. va M.Y. KAYANI. «Hokm-e Şâh Tahmasb-e şafavi barâ-ye pazirâ'i-e Homâyun Pâdsâh». *Ayandê*, 7, 11-12 (1360/1981), pp. 815-822.

Édition du manuscrit sur rouleau (British Museum, Sloane Ms. n° 4093) contenant les dispositions prescrites par le Safavide Şâh Tahmasp à 'Ali Xân Sâmlu pour accueillir et accompagner de Qandahâr à Qazvin l'empereur moghol Homâyun, qui chercha protection à la cour d'Iran en 950/1543 (voir *E.I.*, III, pp. 595-6). Pour en aider la lecture, le texte a été divisé en 28 paragraphes et accompagné d'une liste de termes spéciaux. C. F.

97. BACQUÉ-GRAMMONT, J.-L. Un document ottoman sur la révolte des Ostâgelû. *Studia Iranica*, 6, 2 (1977), pp. 169-184.

-TAHMASB I ?

Publication, avec transcription, trad. et comment., ainsi qu'une introduction, du document E. 7059 des Archives de Topkapı; elle complète l'article de l'A.: «Une Liste d'émirs ostâgelû révoltés en 1526», *St. Iran.*, 5, 1 (1976), pp. 91-114. Ce document est un rapport, en turc, sur les troubles intérieurs qui marquèrent les débuts du règne de Şâh Tahmâsb. R.

01 ARALIK 1993

TAHMASP I
SAH ISMAIL 92-933151

Ibn Khvānd'mīr, Amīr Maḥmūd.
Iran dar rūzgār-i Shāh Ismā'īl va Shāh-i
Tahmāsb Jafavī / ca'īf-i Amīr Maḥmūd ibn
Khvānd'mīr; bih kūshish-i Chulūm Rīgā
Ṭabāṭabā'ī. -- Chāp-i 1. -- Tīhrān: Bun-
yād-i Maḥqūqāt-i Duktur Maḥmūd Afshār
Yazdī, 1370 [1991].
16, 498, 8 p.; 24 cm. -- (Majmū'ah-i
tarīkhī-ī adabī va cārīkhī, maḥqūqāt-i
Duktur Maḥmūd Afshār Yazdī; shumārāh-i
31)
Per-07
In Persian; romanized record.
Includes bibliographical references and
index.
(Historical study of Iran during the
reigns of Ismā'īl I, Shah of Iran, 1487-
1524 and Tahmāsb ibn Ismā'īl, Shah of Iran,
1504-1576 of Safavid dynasty)

SARAVI
TAHMASP I

5428 SAVORY, R. M. The principal
offices of the Šafawid State during the
reign of Tahmāsp I (930-84/1524-76).
BSOAS 24 (1961), pp. 65-85

I. Tahmasp döneminde
Baslica Safavi Devletleri

107 MAYIS 1993
15 HAZIRAN 1993

190149 TAHMASP I 01 ARALIK 1993
92-933154

Ālam Arā-yi Shāh Tahmāsb: zindagī-i
dāstānī-i duvvumīn pādshāh-i davrah-i
Šafavī az rū-yi yagānah-i nuskhah-i khattī
/ bih kūshish-i Iraj Afshār. -- Chāp-i 1.
-- [Tehran]: Dunyā-yi Kitāb, 1370 [1991].
491 p.; 25 cm.
Per-07
In Persian; romanized record.
Includes index.
3000.00IR (\$24.39 U.S.)
(On the life of Tahmāsb ibn Ismā'īl,
Shah of Iran, 1504-1576)

19487 A letter from Queen Elizabeth I
of England to Tahmasp I, Shah of Persia
(A.H. 930-84/A.D. 1524-1576) of the Safa-
vid Dynasty. *Indo-Iranica* 5iii (1953-55),
pp. 15-16

~~Sah Tahmasp I~~
- Iran

107 MAYIS 1993
15 HAZIRAN 1993

I. SAH TAHMASP

5429 SAVORY, R. M. A secretarial
career under Shāh Tahmāsp I (1524-
1576). *Islamic studies* 2 (1963), pp. 343-
352

I. Sah Tahmasp döneminde
Bir Sekreterlik mesleği

19476 ISHAQUE, M. Letter from Queen
Elizabeth of England to Tahmasp I,
Shah of Persia. *Indo-Iranica* 2i (1947-48),
pp. 29-30

~~Sah Tahmasp I~~
- Iran

107 MAYIS 1993
15 HAZIRAN 1993

8192 UNDERHILL, G. A Shah Tahmasp
velvet. *Bull. Cleveland Mus. Art* 31
(1944), pp. 157-158

Bir Sah Tahmasp
Kadifesi

Tahmasb (I)

MAZZAOUI, M.M. Šāh Tahmāsb and the diaries
of Marino Sanuto (1524-1533). *Fest. H.R.
Roemer*, Beirut, 1979, pp. 416-444.

15 HAZIRAN 1993

21 HAZIRAN 1993

263 The King [sic] Book of Kings: an album of
miniatures from the Shah Tahmasp manuscript of
the Shahnameh of Ferdowsi. *Le Livre des Rois: un
album de miniatures du manuscrit Chah Tahmasp
du Chahnamah de Ferdowsi. Das Buch der
Könige: ein Album mit Miniaturen aus dem Shah
Tahmasp'schen Manuskript des Shahnamah von
Ferdowsi.* Tehran: Farhang sara (Yassavoli),
1990. 64pp. [Plates, with facing explanations in
Persian, English, French & German. Persian
title: *Ataragga-i Shāh-nāmāh-i Tahmāsbī.*]

15 HAZIRAN 1993

Tahmasp I. (Sah Ismailin
esleri)
(devresi)

Braune
L.H. Persica, IV, 84-98.

16 SUBAT 1993

891.59

28 ARALIK 2000

2971 KOZLOVA, A.N. Ein persisches Dokument von Šah Tahmāsp I. (1524-1576) aus Dagestan. *Muslim culture in Russia and Central Asia*. Vol. 3: *Arabic, Persian and Turkic manuscripts (15th-19th centuries)*. Ed. A. von Kügelgen. Aširbek Muminov, Michael Kemper. Berlin: Schwarz, 2000 (Islamkundliche Untersuchungen, 233), pp.529-538 [Incl. Persian text with German translation.]

Tahmasp I
(1)

28 ARALIK 2000

3162 RUYMBEKE, Christine van. Nizāmī's trees: an arboricultural investigation of the miniatures of Shāh Tahmāsp' *Khamsa* (British Library OR 2265). *Edebiyât*, 11 ii (2000) pp.215-237 [Poetic descriptions, artistic depictions & possible scientific identifications.]

28 ARALIK 2000

1083 ZILLI, I(shtiyāq) A(hmad). Early correspondence between Shah Tahmasp and Akbar. *Islamic heritage in South Asian subcontinent*. Vol. II. Ed. Nazir Ahmad. I.H.Siddiqui. Jaipur: Publication Scheme, 2000, pp.230-245

Tahmasp I

28 ARALIK 2000

3124 RIZVI, Kishwar. "Its mortar mixed with the sweetness of life": architecture and ceremonial at the shrine of Saḡī al-dīn Ishāq Ardabīlī during the reign of Shāh Tahmāsb I. *Muslim World*, 90 iii-iv (2000) pp.323-351

28 ARALIK 2000

198 KOZLOVA, A.N. Ein persisches Dokument von Šah Tahmāsp I. (1524-1576) aus Dagestan. *Muslim culture in Russia and Central Asia*. Vol. 3: *Arabic, Persian and Turkic manuscripts (15th-19th centuries)*. Ed. A. von Kügelgen. Aširbek Muminov, Michael Kemper. Berlin: Schwarz, 2000 (Islamkundliche Untersuchungen, 233), pp.529-538 [Incl. Persian text with German translation.]

Tahmasp I

1023 BLAUM, P.A. Shah Tahmasp I: making the best of bad times. *International Journal of Kurdish Studies*, 12 i-ii (1998) pp.71-95

Tahmasp I

17 NISAN 2001

1229 ZILLI, I(shtiyāq) A(hmad). Early correspondence between Shah Tahmasp and Akbar. *Islamic heritage in South Asian subcontinent*. Vol. II. Ed. Nazir Ahmad. I.H.Siddiqui. Jaipur: Publication Scheme, 2000, pp.230-245

Tahmasp I

475 MEMBRE, Michele. *Mission to the Lord Sophy of Persia, 1539-1542* (Tr. A.H. Morton) (Shah Tahmasp, Iran). London: S.O.A.S., 1993, 138pp.

Tahmasp I

27 EKIM 1995

07 MART 1996

703 RUYMBEKE, Christine van. Nizāmī's trees: an arboricultural investigation of the miniatures of Shāh Tahmāsp' *Khamsa* (British Library OR 2265). *Edebiyât*, 11 ii (2000) pp.215-237 [Poetic descriptions, artistic depictions & possible scientific identifications.]

Tahmasp I

527. [HERRMANN, Gottfried. "Ein Erlass Tahmasps I. von 934/1528". *ZDMG* 139, 1 (1989) pp. 104-119. [Un décret de Tahmasp Ier datant de 934-1528]]

MIDEO, v.XV. pp. , 1982 Beyrouth.
Not: Makale 317-329 sayfaları arasındadır.

HAARMANN (Ulrich) et BACHMANN (Peter), *Die islamische Welt zwischen Mittelalter und Neuzeit*. Festschrift für Hans Robert ROEMER zum 65. Geburtstag Beirut, 1979. Beirut Texte und Studien heraus gegeben vom Orient-Institut D.M.G. Band 22, 18 . 25 cm, XVI . 702 pages.

L'intense activité scientifique du Prof. R. Roemer et le rôle important qu'il a joué dans l'animation de l'orientalisme allemand, ajoutés à l'affection et l'admiration de ses nombreux collègues et amis, expliquent l'initiative prise par MM. Haarmann et Bachmann, tour à tour directeurs de l'Institut allemand de Beyrouth, de lui offrir un volume de Festschrift où l'on trouvera une série imposante d'articles portant sur l'histoire de l'Islam. Nous sommes heureux d'apporter notre contribution à cet hommage collectif en reproduisant ici la liste des articles parus dans ce Festschrift.

Michel M. MAZZAOUI (Salt Lake City): Šāh Ṭahmāsb and the Diaries of Marino Sanuto (1524-1533)

416

TAHMASB I

11 TEMMUZ 1991

شاه تهماسب

524. RAHIMLU, Yusef. "Tahqiq dar târikh-e barkhi vaqâye' va farmânâhâ-ye 'asr-e Shâh Tahmâsp". *MDAD Mashhad* 25, 1-2 (1371/1992) pp. 62-69 (N° spécial: Yâde-gârnâme-ye ostâd doktor 'Abd al-Hâdi Hâ'eri)
[Etude de quelques événements et firmans de l'époque de Shâh Tahmâsp]

L'A. propose de corriger la datation de deux firmans de Shâh Tahmâsp Safavi: datés habituellement de 932/1526, ils doivent, selon lui, être le plus vraisemblablement datés de 941/1534-35 ou 942/1535-36. Il s'agit d'inscriptions gravées sur les colonnes de pierre des portails de la mosquée Mir 'Emâd de Kâshân, et du Meydân-e Sâheb al-Amr de Tabriz. L'auteur se fonde d'une part sur le fait que Shâh Tahmâsp n'exerça le pouvoir personnel qu'après 940/1533-34, et d'autre part sur la mention dans les inscriptions d'événements historiques qui peuvent être datés de 940, 941 et 942 h.q. M.S.

د 8 آرشاد 1997

**Abstracta Iranica (Suppl. *Studia Iranica*),
c. 15-16, 1992-1993, Tehran 1997. p. 124.**

506. HERRMANN, Gottfried. "Ein Erlass Tahmasps I. von 934/1528". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 139, 1 (1989) pp. 104-119.
[Un décret de Tahmasp Ier datant de 1528]

L'A. publie ici (avec facsimilé) un décret du shah safavide Tahmâsp Ier, provenant des archives du sanctuaire safavide à Ardébil et conservé en entier, recto et verso. Ce document, daté du 27 Jumâdâ I 934/18 février 1528, fut rédigé en faveur d'un certain Qarâja Mohamad, palefrenier (*rekâbdâr*) royal et confirme l'exemption fiscale d'un terrain (*mazra'e*) dénommé Raz près de Meshkin (Azerbaïdjan) qui lui avait été octroyé à titre de *toyul/soyurghâl*. L'A. donne la transcription du décret, la traduction, et un commentaire méticuleux du vocabulaire en partie d'origine mongole, et surtout des aspects diplomatiques (p. ex. formules finales, différentes mentions au dos, sceau). Cette contribution apporte une nouvelle fois la preuve que le matériau d'archives peut fournir bien des informations délaissées par les sources narratives, par exemple sur la position de certains dignitaires (ici celle de l'émir 'Abdallâh Khân des Ostâjelu, p. 117), ou sur les usages administratifs. Ce type de matériau aide donc beaucoup à éclaircir les structures complexes de l'administration safavide dont nous sommes loin d'avoir une vue d'ensemble, faute de disposer à ce jour d'un nombre suffisant de documents de l'époque.

M.Gr.

106 AG 10 1997

Abstracta Iranica (*Suppl. Studia Iranica*),
c. 15-16, 1992-1993, Tehran 1997. p. 119

140. BLAUM, Paul A. « Shah Tahmasp I: Making the Best of Bad Times ». *International Journal of Kurdish Studies* 12, 1-2 (1998), pp. 71-95.

Tahmasp I
Intended to revise the supposedly common interpretation of Šāh Ṭahmāsb I as a bigoted, pusillanimous and stingy monarch, this article offers a long narrative that mainly relates facts concerning the many wars Ṭahmāsb fought against the Ottomans. The author relies on a limited amount of source material, mostly Western travelers, some of whom, like Father Krusinski, lived and wrote 150 years after the events, and secondary sources. Eskandar Monšī's *Tāriḫ-e 'ālam-ārā-ye 'Abbāsī* is the only primary source used for this study. R.M.

259. BIGDELI, Golām-Ḥoseyn. « Nāme-ye Šāh Ṭahmāsb-e avval-e šafavī be Solṭān Morād-e sevvom ». *Nāmvāre-ye Doktor Maḥmūd Afšār*, Bonyād-e mowqūfāt-e D. M. Afšār (47), vol. 7 (1372/1993), pp. 3844-3862.

Lettre de félicitations pour le couronnement de Morād par Šāh Ṭahmāsb datée de 984/1576. Introduction, édition et photo du document. R.

Ṭahmāsb I

79 400 106

269. GHOLSORKHI, Shohreh. « Pari Khan Khanum: A Masterful Safavid Princess ». *Iranian Studies* 28, (1995), pp. 143-156.

Part of a growing interest in the role of women in Iranian history, this essay explores the life and career of Parī Ḥān Ḥānum, the favorite daughter of Šāh Ṭahmāsb I, who played an important role in palace politics following the death of her father, maneuvering to have his son Esmā'il Mīrzā succeed him. When her brother died, she briefly became the virtual ruler of the country, until she in turn was brought down by Moḥammad Ḥodābande and his wife, Maḥd-e 'Oliyā. The author makes good use of the available published sources in Persian, but does not build on, or even acknowledge, the abundant information on Parī Ḥān Ḥānum found in Walter Hinz's 1933 dissertation on Šāh Esmā'il. « Schah Esma'il II. Ein Beitrag zur Geschichte der Safawiden », and in Hans Robert Roemer's dissertation, « Der Niedergang Irans nach dem Tod Isma'ils des Grausamen (1577-81), published in 1939. R.M.

Tahmasb I.

123 MAR 1 2004

Tahmâsp
468. 'Ālam-ârâ-ye Shâh Tahmâsp: zendegi-e dâstâni-e dovvomin pâdeshâh-e safavi, az ru-ye yegâne noskhe-ye khatti, ed. et introd. Iraj Afshâr. Tehrân, Donyâ-ye Ketâb, 1370/1991, 423 p., indices.
[Ālam-ârâ-ye Shâh Tahmâsp: la vie légendaire du deuxième roi safavide d'après un manuscrit unique]

Très bonne édition d'un manuscrit unique du 17e s., conservé à la bibliothèque du Majles-e Shurâ-ye Melli (n° 62089), décrivant la vie légendaire de Shâh Tahmâsp Safavi (r. 930-984/1524-1575). Cette édition s'inscrit dans la lignée des histoires romancées des souverains safavides, surtout de Shâh Esmâ'il 1er (par ex. 'Ālam-ârâ-ye Shâh Esmâ'il, ed. Yadollâh Shokri, Tehrân, 1350/1971). C'est la première fois qu'un tel texte concernant Shâh Tahmâsp est mis à la disposition des chercheurs. Le manuscrit original ne porte pas de titre, celui-ci ayant été proposé par l'éditeur; d'autre part, bien que la division en chapitres existe, des espaces blancs ont été laissés pour les titres et jamais remplis: l'éditeur a également fourni les intitulés de chaque chapitre. L'auteur reste anonyme, mais certaines données semblent indiquer qu'il pourrait être de Yazd et que le manuscrit pourrait être autographe (cf. p. 15). Le manuscrit est acéphale, mais comme il commence avec l'avènement de Shâh Tahmâsp, les folios manquant ne doivent pas être nombreux. Le dernier chapitre entier mentionne l'avènement de Selim II en Turquie (974/1566); le texte est coupé presque tout de suite après le début du chapitre suivant, relatif aux affaires du Gilân. Comme le texte original contient un *farmân* de Shâh Tahmâsp concernant la réception de Homâyun à Hérat (pp. 248-254), l'éditeur a pris le parti d'y annexer, à titre de comparaison (pp. 392-407 et 408-423), deux autres *farmân* adressés aux gouverneurs de Hérat, l'un tiré du *Tazkere-ye Homâyun va Akbar* (ed. M.H. Hosein, Calcutta, 1941), adressé à Mohammad Khân Tekelu (milieu du 16e s.), et l'autre (publié dans *Ayande* 7, pp. 815-819) adressé à 'Ali Qoli Khân Shâmlu (vers la fin du règne). Le texte est édité de façon soignée, claire et lisible, et suivi d'index extensifs. Il sera sûrement très utile à ceux qui portent un intérêt particulier à l'histoire des idées et des mentalités, à l'image et au symbolisme royal, à la propagande officielle, ou bien tout simplement à la société de l'époque M.S. et à la perception qu'elle avait d'elle-même.

16 ARALIK 1997

Abstracta Iranica (Suppl. Studia Iranica),
c. 15-16, 1992-1993, Tehran 1997. p. 108-109

TAHA HUSAYN (HUSSEIN) *See*
Husayn, Taha

TAHMASP I, SHAH (1514–1576)

Tahmasp I, born on 22 February 1514, was the eldest son of Shah Isma'īl. He succeeded his father to the throne in 1524 and ruled Iran until his death on 14 May 1576. His fifty-two-year reign was marked by religious consolidation and battles with rival Uzbeks and Ottomans.

Tahmasp came to power at age ten, at which time Qizilbash (Turkoman tribesmen) forces took control of Iran for the first decade of his rule. The Qizilbash were not united, however, and the situation deteriorated into civil war in 1526. By 1533, Tahmasp reasserted his sovereignty, having executed the main Qizilbash chief who was effectively ruling the country. By this time, rival Ottomans and Uzbeks had taken advantage of Iran's weak position, gaining territory from the Safavids. Nevertheless, the Safavids held on, fighting numerous defensive wars on two fronts. As a result of the Ottoman threat to the capital city of Tabriz, Tahmasp moved the capital to the city of Qazvin in 1555.

Tahmasp's reign witnessed a flowering of the arts, in particular the arts of the book, best exemplified by a magnificent *Shah-nameh* (Book of kings), commissioned in 1522 and containing some 250 outstanding miniature paintings. Tahmasp was a man of great piety, and his long reign was of great importance for the spread and consolidation of Twelver Shi'ism in Iran.

See also Empires: Safavid and Qajar.

BIBLIOGRAPHY

Savory, Roger. *Iran under the Safavids*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1980.

Sholeh A. Quinn

TAJDID

Tajdid is the Arabic term for "renewal." In formal Muslim discussions, this term refers to conscious efforts to bring about the renewal of religious faith and practice, emphasizing strict adherence to the prescriptions of the Qur'an and the precedents of the prophet Muhammad. The foundation for this usage is a widely accepted tradition in which Muhammad is reported to have said, "God will send to this *umma* [the

Muslim community] at the head of each century those who will renew its faith for it." Persons engaged in this activity of renewal are called *mujaddids*.

Although there have been disagreements over the details, and over which Muslim leaders were deserving of the title of *mujaddid*, the basic understanding of the importance of renewal has been remarkably constant throughout Islamic history. In the course of the history of the human community of Muslims, Muslims recognize that the actual faith and practice of the people sometimes departed from the ideal defined by the Qur'an and the model of the Prophet. Muslims believe that the prophet Muhammad is the final Messenger of God so that in those times when Muslims have not lived up to the Islamic ideal, the community does not need a new prophet, it needs renewal. This mode of response to historical change is most important among Sunni Muslims. Within the Shi'ite traditions, there is greater emphasis on messianic styles of religious resurgence, with an important theme being the coming of the anticipated Mahdi, or rightly-guided leader whose appearance will be part of the events leading to the final establishment of God's rule of justice.

The approaches of leaders of renewal have usually emphasized certain common themes. The first was the call for the return to the Qur'an and the sunna (traditions of the Prophet). This often involved condemnation of practices that were identified as illegitimate innovations and departures from the Islamic ideal. This was not a simple conservative perspective since it involved a rejection of at least some aspects of existing conditions. As a result, a common second element in movements of renewal is the call for exercising informed independent judgment (*ijtihad*) and a rejection of the practice of simply following the judgments and interpretations of previous teachers (*taqlid*). The debates between the advocates of the two positions, *ijtihad* and *taqlid*, form a major part of the intellectual history of movements of renewal in Islamic history.

A number of major figures in Islamic history are usually identified as having been *mujaddids* in their era. Among the most important of these are Abu Hamid al-Ghazali (d. 1111 C.E.), a teacher who brought together mystical and legal dimensions of Islamic faith, Ahmad ibn Taymiyya (d. 1327), a scholar whose ideas inspired later puritanical movements of renewal, and Shah Wali Allah of Delhi (d. 1763), whose teachings on socio-moral reconstruction provide foundations for most major modern Islamic movements in South Asia. A special figure in the line of renewers is Ahmad Sirhindi (d. 1624), who was called the "Mujaddid of the Second Millennium" because he lived at the end of the first thousand years of the Islamic era. Sirhindi was a leader of a reform-oriented Sufi brotherhood, the Naqshbandiyya, in India. His branch of that order became known as the Mujaddidi. It later played important roles in activist reform in Central Asia and the Middle East and organized resistance to European expansion in areas like the Caucasus.

ing that he would help him regain his throne, Haydar K̄hān left for Europe (Rezāzāda Malek, pp. 209-11).

During World War I, from 1914-16, he went to Berlin to cooperate with the Persian anti-Anglo-Russian, nationalist committee under Taqizāda, and also briefly visited Iraq to try to organize a force to fight the British alongside the Ottoman army (Šamida, pp. 116-17; Qazvini, p. 40; Rezāzāda Malek, pp. 213-17).

The 1917 Russian Revolution provided an opportunity for Haydar Khan to go back to the Caucasus and participate in the Baku Congress in 1921, as one of the leaders of the Persian delegation (Chaqueri, pp. 262-64). Haydar Khan was sent back to Persia by the Bolsheviks to settle the conflict which raged between the Jangalis and 'Adālat, the Communist Party of Persia in Gilān. Although accounts of this episode vary in their details, it is almost certain that he was killed by a group of Jangalis soon afterwards, with or without Mirzā Kuček's knowledge (Chaqueri, pp. 344-45, 356-59, 372-74; Eqbāl, 1946b, pp. 78-80; Šamida, pp. 118-23).

Bibliography: Bāmdād, *Rejāl I*, pp. 468-69. Cosroe Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-21: Birth of the Trauma*, Pittsburgh, 1995. Haydar Khan's Memoirs, as presented in 'Abbās Eqbāl Āšti-āni, ed., "Haydar-Kān 'Amu-oğli," *Yādgār* 3/4, 1946a, pp. 50-51; 1946b, 3/5, pp. 61-80. Mahdiqoli Hedāyat and Hājī Moqber-al-Saltāna, *Kāterāt o kaṭarāt*, Tehran, 1950. Aḥmad Kasravi, *Tāriḫ-e mašruṭiyat*, 6th ed., Tehran, 1966. Mahdi Malekzāda, *Enqelāb-e mašruṭiyat-e Irān VI*, Tehran, nd. 'Abd-al-Ḥosayn Navā'i, "Haydar K̄hān 'Amu-oğli wa Moḥammad-Amin Rasulzāda," *Yādgār* 5/1-2, 1948, pp. 43-67. Moḥammad Qazvini, "Wafayāt-e mo'āšerin," *Yādgār* 3/5, 1946-47, pp. 38-49. Esmā'il Rā'in, *Haydar-Kān 'Amu-oğli*, Tehran, 1973. Raḥim Rezāzāda Malek, *Haydar K̄hān 'Amu-oğli*, Tehran, 1973. 'Alī Šamida, "Haydar 'Amu-oğli: Qahramān-e āzādi," tr. and abridg. T. Naṣr-Allāhi, in *Donyā* 1, 1973, pp. 113-23. Jawād Šayḫ-al-Eslāmi, *Qatl-e Atābak*, Tehran, 1988. Ḥasan Taqizāda, *Qatl-e Atābak*, *Soḡan*, 16/1, 1966, pp. 45-48.

(ALIREZA SHEIKHOLESLAMI)

HAYDAR MIRZĀ ŠAFAVI, Safavid prince who considered himself to be the chosen successor of his father, Shah Ṭahmāsb, but was killed immediately after the latter's death on 15 Šafar 984/14 May 1576. When Shah Ṭahmāsb died, there was confusion at the court regarding the question of succession. The Shah's eldest son, Moḥammad Kōdā-banda, was almost totally blind, and was therefore deemed unfit to rule, while his second son, Esmā'il Mirzā, had been kept prisoner at the Qahqaha fortress (about 150 miles to the north of Tabriz), having displeased his father in his youth. As Shah Ṭahmāsb's third son, Haydar Mirzā thought he could fill the vacuum: "With the approbation of his mother, he took his place next to his father's sick bed; and as a result of imaginary desires and devilish delusions he claimed supreme power" (Rumlu, p. 601). Or as Eskandar Beg put

it, "With the arrogance of youth, and natural ambition, he considered himself the heir-apparent" (p. 133; tr. Savory, p. 215).

With his two elder brothers out of contention, Haydar Mirzā ingratiated himself with his father. In his dotage the Shah was unable to perform his royal duties, and so Haydar Mirzā took on the role of his substitute, which implied that he was Ṭahmāsb's preferred successor. However, even though a will was produced in the eleventh hour to confirm this, it was too late for the prince. Haydar Mirzā was at the palace when his father died. As a result of factional rivalries among the Qezelbāš supporters of the Safavid throne, and the unusual role played by his sister, Pari-Kān Kānom, who secretly supported their brother Esmā'il Mirzā, Haydar failed to secure the palace grounds. This enabled the opposition forces to storm the palace and sieze Haydar, who was hiding in the women's quarters. Thus, at the age of twenty-two, Haydar Mirzā was brutally killed, and his body was mutilated.

Bibliography: All major Safavid chronicles refer to this incident, the most detailed being Eskandar Beg Monši, *Tāriḫ-e 'Ālamārā-ye 'Abbāsi*, ed. Iraj Afshar, Tehran, 1350 Š./1972, I, pp. 192 ff.; tr. Roger M. Savory as *History of Shah 'Abbas the Great*, Boulder, 1978, I, pp. 283 ff. Ḥasan Beg Rumlu, *Aḥsan al-Tawāriḫ*, ed. 'Abd-al-Ḥosayn Navā'i, Tehran, 1357 Š./1979, pp. 598 ff. Moḥammad Yusof Vālah-e Eṣfahāni, *Ḳold-e barin*, ed. Hāšem Moḥaddet, Tehran, 1372 Š./1994, especially "Ḥadiqa-ye sevvom," pp. 487-557. Uruch (Ulugh) Beg Bayāt, *Don Juan of Persia*, tr. and ed. Guy Le Strange, London, 1926, p. 128 ff. Browne, *Lit. Hist. Persia IV*, pp. 98 ff. Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, Cambridge, 1980, pp. 67 ff. Shohreh Gholsorkhi, "Pari Khan Khanum: A Masterful Safavid Princess," *Iranian Studies* 28, 1995, pp. 143-56. The story of Haydar Mirzā continued to attract the attention of later Persian historians, e.g., Ḥasan Fasā'i, *Fārs-nāma-ye Nāseri*, Tehran, 1367 Š./1988, pp. 412 ff. Rezāqoli Khan Hedāyat, *Tāriḫ-e Rawzat al-Šafā-ye Nāseri*, Tehran, 1339 Š./1961, VIII, p. 152 ff.

(MICHEL M. MAZZAOUT)

HAYDAR, Mir. See MANGHIT, DYNASTY OF BUKHARA.

HAYDARI and **NE'MATI** (also Amir-Haydari; Ne'mat-Allāhi), mutually hostile urban moieties of Safavid and post-Safavid Iran. From the late ninth/fifteenth century up until recent decades, a number of cities and towns of Iran were perceived as being divided into two groupings of adjacent wards (*maḥalla*), one known as the *Haydari-kāna* and the other as the *Ne'mati-kāna*, the respective (male) inhabitants of which would profess mutual contempt and antagonism, and would periodically clash in massive public fights. The origins of their names and the cause of the antagonism were not generally known to the participants; the topography and composi-

RIAZUL ISLAM

INDO-PERSIAN RELATIONS

A STUDY OF THE POLITICAL AND
DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN
THE MUGHUL EMPIRE AND IRAN

Lahore - 1970, DN: 26737

11 KASIM 1996

CONTENTS

	Pages
Transliteration	xv
Conversion of Dates	xvi
Abbreviations	xvii
Preface	xxi
Chapter I: Political Background	1
Chapter II: Bābur and the Safavids	5
Section i: Merv to Ghujduwān	5
Section ii: After Ghujduwān	12
Section iii: Bābur and Shah Ṭahmāsp	18
Chapter III: Humāyūn and Shah Ṭahmāsp	22
Section i: Kāmrān Mirza and Persia	22
Section ii: Humāyūn in Iran	24
Section iii: Humāyūn at Qandahār and Kābul	40
Chapter IV: Akbar and Iran	48
Section i: Akbar and Shah Ṭahmāsp	48
Section ii: The Uzbegs	51
Section iii: Akbar and Shah 'Abbās I	55
Chapter V: Jahāngīr and Shah 'Abbās I	68
Chapter VI: Shah Jahān and Iran	97
Chapter VII: Aurangzeb and the Safavids	124
Chapter VIII: Post-Aurangzeb Period	135
Chapter IX: Literature, Arts and Commerce	166
Chapter X: Conclusion	174

rın büyük bir yekûna bâliğ olması keyfiyeti⁶⁷ ile vâlide Sâliha Dilâşûb Sultan'ın vefâtı (22 safer 1101)⁶⁸; üzerinde harem câriyelerini zapta me'mur edilen kethüdâ kadına "has" tâyini hakkında kanun bulunmadığı, sefer ve hazîne muzayakası dolayısıyla münâsip olmadığı yolunda Fâzıl Mustafa Paşa'nın îtirazına rağmen ısrar ederek iki defa hatt göndermesi⁶⁹ bu alâkanın işâret ve delili sayılabilir.

II. Süleyman, haremi ile ara-sıra gittiği Fener-bahçesinde fener kulesini inşâ⁷⁰ İzmir'de ise, bir câmi ihyâ etmiştir⁷¹.

Bibliyografya : Metinde gösterilenlerden başka bk. II. Süleyman'ın beyaz üzerine hatt-ı hümâyunları: Topkapısarayı arşivi, E. 6003, 5563 melfufları; in'amları: E. 7004, 7005, 7006 melfufları; D. 2345 C melfufları; harc-ı hassı, ceyb-i hümâyun masrafları, maiyyetine yıllık tevziâtı: D. 2345 A, B, H melfufları; berâtları: E. 5413; hükümleri: B. 9290, 11580; cülûsunda gelen hediyeler: D. 1071, 1108. Başbakanlık arşivi, *Mühimme defteri*, nr. 98-102; D. Cantimir, *Histoire de l'Empire Othoman* (trc. M. de Jonquieres), Paris 1743; Mignet, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1771; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, III/2; A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956.

BEKİR KÜTÜKOĞLU

VEKAYİ-NÜVİS MAKALELER, İstanbul-1994,

s. 297-317. DN: 29067.

14 EKİM 1996

67 Topkapısarayı arşivi, E. 7004 ve D. 2345 A melfufları.

68 Silâhdar, II, 484; krş. Defteri, 211a v.d.

69 Defteri, 211b.

70 Eremani Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul tarihi-XVII. asırda İstanbul*, trc. H. D. Andreev, İstanbul 1952, s. 55 ve seyyah G. Grelot'nun ifâdesi, s. 303-304.

71 Topkapısarayı arşivi, E. 4736, 9 şâban 1101.

ŞAH I. TAHMASB

EBU'L-MUZAFFER TAHMASB BAHADIR HAN (1514-1576).

Safevî devletinin kurucusu Şah İsmâil'in büyük oğlu ve bu hânedânın en kudretli hükümdarlarından biridir. 26 zilhicce 919 (22 şubat 1514) çarşamba günü, İsfahan yakınındaki Şahâbâd'da dünyâya gelmiştir¹. Özbeklerin akınları sebebiyle ihtilâl içinde bulunan Horasan'ı sükûna kavuşturmak için, henüz iki yaşında bulunan Tahmasb Mirzâ Türkmen Emîr Han Musullu'nun lalahğı ile bu ülkeye gönderilmiştir². Altı sene kadar burada kalan şahzâdenin tahsil ve terbiyesi için Nizâmeddin Ahmed-i Tabasi ve Şeyh Ebu Sa'id-i İsfahânî me'mur edilmiştir. 'Ubeydullâh Han'ın 1521 baharında, Herat'ı 12 gün müddetle muhâsara edip çekilmesi sırasında, fazla celâdet göstermeyerek Özbeklerin tahribâtına meydan vermesi ve git-tikçe artan zulmü sebebiyle azl edilerek Sultâniye'de bulunan şahın ordugâhına çağırılan Emîr Han, Sebzâr'dan Herat'a getirilen Tahmasb ile birlikte, 3 safer 928 (2 ocak 1522)'de Azerbaycan'a hareket etmiştir. Bu defa Horasan'a, henüz 5 yaşında bulunan diğer şahzâde Sâmir Mirzâ gönderildi³. Tahmasb Mirzâ, babasına mülâkî olduktan sonra, onun yanından ayrılmamış ve Şâh İsmâil'in, 19 receb 930 (23 mayıs 1524)'da ölümü üzerine Safevî tahtına cülûs etmiştir.

1 Eğer zuhtül eseri veya istinsah yanlış değilse, Tahmasb'in otobiyografisinde aynı ay ve gün tasrihiyle 920 tarihi verilmiştir: nşr. P. Horn, *Z D M G*, 1890, s. 576; fakat -918 sonlarında doğduğunu kaydeden *Habibü's-siyer*, Tahran 1333 hş., IV, 531 istisnâ edilirse- diğer kaynaklar 919 tarihini verirler: Kadı Ahmed Gaffâri Kazvini, *Târih-i cihânârâ*, Tahran 1342 hş., s. 281; Mir Yahyâ Kazvini, *Lubbu't-tevârih*, Nuruosmaniye Ktb., nr. 3189, 157a; Hasan Bey Rumlu, *Ahsanü't-tevârih*, nşr. C.N. Seddon, Baroda 1931, I, 142 v.s.

2 Horasan vâililiğine tayininin 921 sonlarında vâkî olduğu *Lubbu't-tevârih*, 158b'de, bu ülkenin baş-şehri Herat'a gelişinin ise, 922 rebi'ülevvelinde vuku bulduğu *Habibü's-siyer*, IV, 554'te kayıtdır.

3 *Habibü's-siyer*, IV, 573; 575-593.

Berrasi ha-y tarih, 7/1, 1972 Tehran.
Mahale 121-142 sayfalari chasindadir.

آیین شاه تهماسب

دومین فرمان روای صفوی
در کودکی در نگارخانه پدرش
شاه اسماعیل زیر دست
خوشنویسان و نقاشان و مذهبیان
به هنر خط و تصویر آشنا شده
و در سال ۹۶۳ در مشهد رضوی
به طور رسمی دوازده روز در هفته را
به کسب فضیلت و کمال و هنر
اختصاص داده است گذشته از
این که او با صدور دانشمند
و ناقدیهانی مانند شیخ حسین بن-
عبدالصمد عاملی و محقق
کرکی و غیاث الدین منصور
دشتمی سروکار داشته و چندین
دانشمند بنام او کتاب
نوشته اند ۱.

او تاریخ تیموری میخوانده
(ص ۴۲ تذکره شاه تهماسب)

با مقدمه بی از

محمد تقی دانش پژوه

۱ - نگارنده را مقالتهی است مفصل درباره اندیشه دینی و علمی شاه تهماسب که
در یادنامه دکتر فیاض در مجله دانشکده ادبیات مشهد شماره ۲۸ چاپ شده است .

از : حسین میرجعفری

(دکتر در تاریخ - استادیار دانشگاه اصفهان)

01 MART 1993

نامه‌ای از شاه طهماسب صفوی

به

سلطان سلیمان قانونی

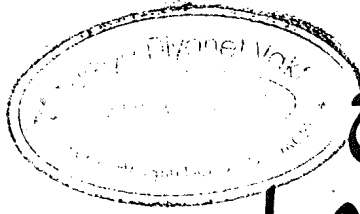
و اشاره‌ای به روابط ایران و عثمانی در این دوره

از دومین پادشاه سلسله صفوی شاه طهماسب نامه های زیادی بجای مانده که بعضی از آنها در کتاب مجموعه منشآت السلاطین^۱ و کتب دیگر^۲ بچاپ رسیده است اینک برای اولین بار نامه دیگری از پادشاه حسابگر و موقع شناسی که نزدیک پنجاه و چهار سال سلطنت کرد و بازیگر خاص ، استقلال و تمامیت ارضی ایران را در برابر فساد های داخلی و بخصوص تجاوز های خارجی حفظ کرد بچاپ میرسد که شاید بتواند روشنگر گوشه های تاریکی از روابط ایران با دولت عثمانی در این دوره باشد . اصل نامه مورد

(۱) مجموعه منشآت السلاطین، فریدون احمدیگ، استانبول ۱۲۶۴ و ۱۲۷۵

ه . ق ج ۱ و ۲

(۲) مانند کتاب شاه طهماسب صفوی ، باهتمام دکتر عبدالحسین نوائی ، تهران ، ۱۳۵۰ و کتاب اسناد و نامه های تاریخی واجتماعی دوره صفویه ، ثابتیان ، تهران ۱۳۴۳ .

تاریخ
 شاه اسماعیل
 و
 شاه طهماسب
 صفوی

(ذیل تاریخ حبیب السیر)

امیر محمود خواند امیر

Türkiye İslam Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Deneyiş No	41739
Tasnif No	950.2 HAN.T

تصحیح و تحشیہ
 دکتر محمدعلی جراحی

1375 Tehran

Sah Namal
 Tahmasb

06 NISAN 1997

180195

Tahmasb

13 MAYIS 2009

موسوعة تاريخ ايران السياسي

من بداية الدولة الصفوية الى نهاية الدولة القاجارية

تأليف

د. حسن كريم الجاف

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	180195
Tas. No:	955 CAF.M

المجلد الثالث

الدار العربية للموسوعات

1428/2008 Beyrut.

عجديوان المعروفة عام ٩١٨هـ / ١٥١٣م الذي وقع صريعا في ساحة المعركة^(٧٠). واستمر هذا الصراع طوال عهد الصفويين حتى آل الأمر إلى انتصار الأفغان ومنهم عشائر الاوزبك بقيادة محمود الافغاني والاستيلاء على ايران في عهد شاد سلطان حسين الصفوي وانهاء السلالة الصفوية إلى الأبد.

توفي الشاد اسماعيل في الخامسة والثلاثين من عمره سنة ٩٣٠هـ. ق - ١٥٢٤م^(٧١) بمرض الحصبة في مدينة سراب بعد حكم دام أربعة وعشرين عاما^(٧٢) ودفن في اردبيل في مقبرة جده الشيخ صفى الدين.

خلف الشاد اسماعيل أربعة أبناء هم طهماسب ميرزا^(٧٣) وسام ميرزا وبهرام ميرزا والقاص ميرزا واكبرهم سنا هو طهماسب ميرزا كان في العاشرة من عمره عندما وصل إلى عرش ايران^(٧٤).

الشاد طهماسب الصفوي ٩٢١ - ٩٨٤هـ - ١٥٢٤ - ١٥٧٦ م

الأوضاع الداخلية لإيران في بداية حكم الشاه طهماسب الصفوي :

عندما وصل طهماسب ميرزا إلى حكم الدولة الصفوية ونظرا لصغر سنه طمع الامراء ورؤساء القبائل والاشراف والأعيان في السلطة والتسلط على عرش إيران ودب النزاع والاختلاف الشديد بين رؤساء قبائل القزل باش حول الوصاية وتربية الشاد الصغير^(٧٥) وفي هذا المجال نذكر الصراع الذي دار بين رؤساء قبائل تكلو واستاجلو سنة ٩٣٢هـ / ١٥٢٥م حول من الذي سيحظى منهم بتربية ووصاية طهماسب الصغير اسفر الصراع بين القبيلتين عن انتصار قبيلة ستاجلو على تكلو ودخلت القوات الشاهية في قتال مع قوات قبيلة ستاجلو ودحرتها شر اندحار^(٧٦). ونتيجة حتمية لهذه الأوضاع الشاذة ظهرت فتن واضطرابات وانتفاضات في اطراف واكناف البلاد الإيرانية نذكر منها القتال الذي دار بين قبيلة ستاجلو وروملو قرب اردبيل والتي اسفرت عن مقتل رئيس قبيلة روملو المدعو يانجان سلطان^(٧٧). وكذلك تمرد عشائر ستاجلو سنة ٩٣٣هـ / ١٥٢٦م ضد الدولة المركزية وقيام عشائر تكلو باستيلائهم على تبريز ونهبها وعصيان قبائل كلهر الكردية بقيادة ذو الفقار بيك بن نخوت خان عام ٩٣٦هـ / ١٥٢٩م حيث استولى على بغداد وانتصر واعلن الطاعة والانقياد للسلطان العثماني سليمان القانوني^(٧٨) وقد ثارت الاميرة

تاريخ الشيعة والإسلامية

20 MAYIS 1991

نقله إلى العربية

مير البعلبكي

نبيا أمين فارس

Tahmasb, I, 499-502

Türkiy Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İstanbul	
Kayıt No. :	10860
Tanıf No. :	299.9 BR0.T

دار العالم للملايين

1988

ص.ب ١٠٨٥ - بيروت
تلفون: ٢٢٤٥٠٢ - ٢٩١٠٢٧

بالكلية عن أئمة التي نشأت فيها هذه الدولة . والواقع ان العلماء الذين ساعدوا اسماعيل على النهوض بالشيعة الى مقام القوة في ايران تحذروا في الأعم الأغلب من اصول اجنبية . ولم يكن في استطاعتهم ان يرتاحوا الى أنهم يمثلون الامة الايرانية . لا سيما وقد اضطنوا العربية لغةً للتأليف . ولم يكن عهد اسماعيل . الحافل بالنضال والكفاح . أفضل ما يكون لازدهار الانتاج الأدبي . فوجد شعراء عصره القتائل من الرعاية والحظوة في قصور التركمان والتموريين الصغرى ما لم يجدوه في بلاطه هو . والحق أن واحداً من أشهر هؤلاء . هلالى الأسترابادي . كان تركي الاصل . وكان مديناً بمكانته الفنية للرعاية التي أحاطه بها نَوَّابِي . الشاعر التركي الشرقي الكبير . ونحن في شك من أن زعابا اسماعيل الفرس اعتبروا حكمه سناداً لعزيمتهم القومية . هذا إذا سمحت ضم الاضطرابات الدينية بأن يتحسوا مثل هذه العزة أصلاً .

طهماسب بن اسماعيل

وخلف طهماسب أباه اسماعيل وهو في العاشرة . واستطالت مدته حتى لقد استغرقت اثنين وخمسين عاماً ونصف حفلت بالحروب المتصلة ضد أعدائه : الاوزبك في الشرق . والعثمانيين في الغرب . والواقع أن عبيد خان بن شيباني خان شن ما لا يقل عن سبع حملات . على بلاد الفرس . ابتداء من سنة ١٥٢٥ حتى وفاته سنة ١٥٤٠ . وكان من نصيب هراة أن تعاني أكثر من ايما مدينة أخرى . باستثناء « مشهد » المقدسة . غارات أهل السنة المتعصبين الذين اضطهدوا الشيعة اضطهاداً متواصلاً عنيفاً . ولقد تكلمنا آنفاً على الحملات التي شنّها العثمانيون على فارس . فنضيف هنا أن طهماسب كان يفيد من فترات السلم المعرّضة ما بين حروبه ضد أهل السنة فيغزو نصارى الكرج . والحق أن عدد غزواته ضد هؤلاء بلغت سبعة . ولكنه لم يوفق فيها إلى انتصارات دائمة . على الرغم من أن كثيراً من الكرج

استغفر اسماعيل بدعوته الى الرجوع الى احضان السنة ، أم لا . ولكن الذي يبدو ثابتاً محققاً أنهما تبادلوا ، وفقاً لما جرت به العادة في ذلك العصر ، رسائل في هذا الموضوع كانت لهجتها تزداد شدة وقسوة مع الايام . أما السبب المباشر الذي ادى الى نشوب الحرب بينهما فكان غزو الاوزبك لمقاطعة كيرمان الفارسية . وفي سنة ١٥١٠ جرد اسماعيل ، ابتغاء الانتقام ، حملة على الشرق أتاحت له في الوقت نفسه زيارة ثاني الاماكن المقدسة الكبرى عند الشيعة ، اعني ضريح الامام عليّ الرضا في مدينة مشهد . فلما كان اليوم الاول ، او اليوم الثاني ، من شهر كانون الاول التقى جمعاهما عند طاهر آباد قرب مرّو فدارت الدائرة على شيباني وسقط صريعاً . ومن الجدير بالذكر ان اسماعيل بعث بجيشه محنطة الى السلطان بايزيد في حين وضع جمجمته في غشاء من الذهب ليتخذ منها كأساً للشراب . ولكن هذه الهزيمة لم تقض على قوة الاوزبك ، فتقطعت مدةً طويلة وهم يتهددون حدود ايران الشرقية تهدداً متواصلاً . وبعد اندحار اسماعيل في معركة جالديران [امام السلطان سليم] عقد مع العثمانيين صلحاً ، ولم يجروا على [الحرب مرة اخرى] والقيام بحملة جديدة ضد نصارى مملكة الكرج الا بعد وفاة السلطان سليم . ثم ان اسماعيل توفي بعد ذلك بقليل - وكان يزور اردبيل - في ٢٣ نوار سنة ١٥٢٤ ، وليس له من العمر غير ثمان وثلاثين .

الحياة الفكرية عهد اسماعيل

قلنا سابقاً ان تأسيس الامبراطورية الصفوية يُعتبر بمثابة ارتقاء ايران الى مستوى الدولة القومية . ولكن من غير اليسير حقاً ان نخلع الصفة القومية على سلالة من سلالات ايران المالكة كان يجري في عروقها ، الى جانب الدم العربي ، الدم التركي ، والدم اليوناني ، وكانت تعتمد في العاصمة على الجنود التركية ؛ هذا بصرف النظر عن أن فكرة القومية كانت غريبة

SUNY Series in Near Eastern Studies
Said Amir Arjomand, Editor

Türkiye İslam Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi

AUTHORITY AND POLITICAL CULTURE IN SHI'ISM

EDITED BY
SAID AMIR ARJOMAND

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Demirbaş No:	18798
Tasnif No:	297.62 AUT. P

STATE UNIVERSITY OF NEW YORK PRESS

New York-1988

- Şah Tahmāsp

CHAPTER 11

Two Decrees of Shāh Ṭahmāsp Concerning Statecraft and the Authority of Shaykh 'Alī Al-Karakī

Translated and edited by Said Amir Arjomand

Shāh Ṭahmāsp, the second Safavid monarch, ascended the throne in 1524 at the age of ten and ruled Iran until 1576. He was a pious man, and his long reign was of crucial importance for the definitive penetration of Iran by Twelver Shi'ism, which had been established by his father, Ismā'il I, at the onset of Safavid rule in 1501. The two *farmāns* translated below give us a fairly complete picture of the political culture of the new Shi'ite empire and the precise accommodation of Twelver Shi'ism and clerical authority within it.

The first decree, frequently and fondly referred to by subsequent Shi'ite scholars as a key endorsement of their clerical authority¹, is in fact a grant of extensive lands, tax immunities, and revenue from the mint of Hilla to Shaykh 'Alī 'Abd al-'Ālī al-Karakī (d. 1534/940), and is addressed primarily to the governors and officials of the Arab Iraq. The text was copied from the original by the author of *Mustadrak al-Wasā'il*.² The decree was issued by the young monarch in 1533, the year before al-Karakī's death and during the intense struggle between the latter and the *ṣadr*, Mīr Ni'matallāh Ḥillī, mentioned in Chapter 4, Section 1. In it, Ṭahmāsp refers to Shaykh 'Alī as the Seal of the *Mujtahidīn*, Proof of Islam, Guide of the People, and the Deputy of the Imam, and grants him the power of appointment and dismissal of religious and military

officials and anywhere in the country. All officials and notables of the realm are ordered to consider him "their guide and model" and to obey him in all affairs. It should also be noted that Shaykh 'Alī is twice referred to as the *shaykh al-Islām*.

The document illustrates the personal nature of delegated authority in Iranian patrimonialism, and the consequent lack of clear differentiation of its scope. The same document grants Shaykh 'Alī broad religious and political authority and specific proprietary and fiscal rights and immunities. It also confirms a previous endowment (*vaqf*). The chief interest of the document from our point of view is in fact its endorsement of the religious authority of the foremost Shi'ite *mujtahid* of the time which Ṭahmāsp was seeking to institutionalize and make supreme in his realm. The authority of the Seal of the *Mujtahidīn* rests on his unparalleled knowledge of the Sacred Law as the heir to the sciences of the Prophet and the Deputy of the Imam, which makes him the model, the exemplar, and the guide of the people. Noteworthy among the terms used to designate the supreme religious authority of the realm is "the Deputy of the Imam," also used in the decree cited in Chapter 4, Section 1. The term had been given currency by al-Karakī in his controversial discussion of the extent of the juristic authority of the *'ulamā'* during the Occultation of the Imam.³ The chroniclers of Shāh Ṭahmāsp's reign define the term *nā'ib-i imām* as the "jurist who has all the qualifications for giving authoritative opinion" (*Ja'iqh-i jāmi' al-sharāyih-i faivā*).⁴ As the reader of the volume by now knows, these terms were destined for a long history in the evolution of clerical authority in Shi'ism.

In practice, al-Karakī in turn delegated his authority to his "deputies", referred to in this and other documents. The year before this decree was issued, al-Karakī had secured the appointment of one of his students, Amīr Mu'izz al-Dīn Muḥammad Iṣfahānī (d. 1545-46/952), as the *ṣadr*. Amīr Mu'izz al-Dīn was in Isfahan at the time. In an instance of exercise of the authority to appoint religious functionaries granted him by the king, "His Excellency, the *Mujtahid* of the Age, appointed deputies and representatives for [the new *ṣadr*] until his arrival at the sublime threshold."⁵ Furthermore, exercising his authority specifically as the Deputy of the Imam, al-Karakī instituted the Friday congregational prayer—hitherto considered in abeyance during the Occultation of the Imam by many jurists—and appointed congregational prayer leaders throughout Iran.⁶

The second decree does not bear a date but can safely be assumed to have been issued later. The Persian text used for this translation was published by Danishpazhouh on the basis of a lithograph edition of 1887-88/1305.⁷ Danishpazhouh does not venture to suggest a date for it,

- Tahmasp I 25
- Shah Abbas I تاریخ عباسی

۲۳۴

نخستین بار یوهان آلبرشت برنهارد دورن^۱، خاورشناس روسی، از کتاب تاریخ عالم‌آرای عباسی بخش مربوط به وقایع مازندران را در کتاب «منابع اسلامی درباره تاریخ سرزمینهای جنوبی دریای خزر»^۲ در پترزبورگ در ۱۸۵۰/۱۲۶۶ چاپ کرد. پیش از او کورت آرتور هاینتس إردمان^۳، خاورشناس آلمانی، مقاله‌ای درباره صحیفه دوم تاریخ عالم‌آرای عباسی نوشته و آن را به نام «نسخه فارسی اسکندر منشی...»^۴ در قازان در ۱۸۲۲/۱۲۳۷ منتشر کرده بود. او در ۱۸۶۱/۱۲۷۸ نیز مقاله‌ای با عنوان «اسکندر منشی و اثر او»^۵ در معرفی این کتاب و مؤلف آن نوشت و چاپ کرد (استوری^۶، ج ۱، بخش ۱، ص ۳۱۲).

ولادیمیر پوتوریدزه^۷ بخشی از تاریخ عالم‌آرای عباسی را با عنوان اطلاعاتی درباره گرجستان، همراه با ترجمه گرجی آن در ۱۳۴۸ش/۱۹۶۹ در تفلیس چاپ کرد.

راجر سیوری^۸ نیز این کتاب را با عنوان «تاریخ شاه عباس کبیر»^۹ به انگلیسی ترجمه کرده که جزو مجموعه انتشارات ایران (شماره ۲۸) از مجموعه آثار نمونه بین‌المللی یونسکو در ۱۳۵۷ش/۱۹۷۸ چاپ شده است (اسکندر منشی، چاپ رضوانی، ج ۱، مقدمه، ص سی و چهار).

منابع: اسکندر منشی، تاریخ عالم‌آرای عباسی، تهران ۱۳۵۰ش؛ همان، چاپ محمد اسماعیل رضوانی، تهران ۱۳۷۷ش؛ محمد تقی بهار، سبک‌شناسی، تهران ۱۳۵۵-۱۳۵۶ش؛ محمد امین خنجی، «فضل‌الله بن روزبهان خنجی»، فرهنگ ایران زمین، ج ۴ (۱۳۵۵ش)؛ ذبیح‌الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، ج ۵، بخش ۳، تهران ۱۳۷۰ش؛

Charles Ambrose Storey, *Persian literature: a bio-bibliographical survey*, vol. 1, pt. 1, London 1970.

/ عبدالحسین نوائی /

تاریخ عباسی، کتابی تاریخی به فارسی مشتمل بر تاریخ ایران از اواخر سلطنت شاه طهماسب اول صفوی (۹۳۰-۹۸۴) تا اواخر بیست و پنجمین سال سلطنت شاه عباس اول در ۱۰۲۰، تألیف جلال‌الدین محمد بن عبدالله منجم یزدی. مؤلف این کتاب (برای نمونه ص ۱۰۸-۱۰۹) خود را ملاجلال منجم و جلال‌الدین محمد منجم یزدی معرفی کرده، و اسکندر منشی از او با عنوان عمده المنجمین یاد کرده است

شاه صفی کرد، اما با مرگش در ۱۰۴۳ این کار ناتمام ماند (ج ۱، مقدمه افشار، ص شش). او، به پیروی از مورخان پیش از خود، وقایع را بترتیب سال وقوعشان نوشته و چون بیشتر مخاطبان کتاب را ایرانی می‌پنداشته، سال شمسی را اساس کار خود قرار داده است (همان، رضوانی، ج ۱، مقدمه، ص بیست و سه). اسکندریبگ به سبب منصبش، شاهد بسیاری از رویدادهای تاریخی دوره شاه عباس بوده و برای تألیف اثر خود، بویژه در صحیفه اول، افزون بر اطلاعات مستقیم خود، از منابع مختلفی بهره برده است، از جمله از احسن‌التواریخ، تاریخ کبری، تاریخ جهان‌آرا، تاریخ حبیب‌السیر، تاریخ طبرستان و رویان، و صفوة‌الصفا (ج ۱، مقدمه افشار، ص هفت - هشت).

اسکندریبگ علاوه بر ذکر وقایع تاریخی، به مسائل اجتماعی نیز توجه کرده است که احتمالاً از دقت وی در روایات مردم عصرش ناشی می‌شود (ج ۱، مقدمه افشار، ص هشت). در این کتاب، اطلاعات ارزشمندی درباره تشکیلات اداری، نظامی، مسائل مالی و شرعی حکومت صفوی، و رویدادهای تاریخی حکومت‌های همجوار ایران همچون عثمانیها، گرجیها، بابریان هند و ترکمانان ماوراءالنهر آمده که برخی از آنها بی‌نظیر است. یکی دیگر از وجوه اهمیت این کتاب، اختصاص فصلی به زندگی دانشمندان، علما، نقاشان، شعراء، موسیقیدانان، سران سپاه و رجال حکومت صفوی با ذکر تاریخ وفات آنان است (ج ۱، مقدمه افشار، ص هشت - نه؛ صفا، ج ۵، بخش ۳، ص ۱۷۴۴). نثر این کتاب ساده و ادبی (بهار، ج ۳، ص ۲۷۹) و در برخی موارد آمیخته به شعر است.

تاریخ عالم‌آرای عباسی نخستین بار در ۱۳۱۳-۱۳۱۴ در تهران چاپ سنگی شد. در ۱۳۳۴ش، ایرج افشار با استفاده از نسخه‌ای کاملتر، افتادگیهای چاپ سنگی را برطرف کرد و آن را در دو جلد با مقدمه و فهرست به چاپ رساند. این کتاب بار دیگر در ۱۳۷۷ش با تصحیح محمد اسماعیل رضوانی در سه مجلد منتشر شد.

«ذیل» تاریخ عالم‌آرای عباسی را احمد سهیلی خوانساری در ۱۳۱۷ش در تهران چاپ کرد و برای تکمیل آن، حدیقه ششم از روضه هشتم خلد برین میرزا یوسف قزوینی را بر آن افزود (صفا، همانجا).

1. Johann Albrecht Bernhard Dorn

2. *Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres*

3. Kurt Arthur Heinz Erdaman

4. "De manuscripto persico Iskenderi Manesii eruditus huc usque incognito disseruit Franc Erdmann"

5. "Iskender Munsch und sein Werk"

6. Storey

7. Vladimir Puturidze

8. Roger M. Savory

9. *History of Shah 'Abbas the Great (Tārīk-e 'Alamara-ye 'Abbasi)*

پریخان خانم

۵۹۷

ذبیح‌الله صفا، تهران ۱۳۵۶ش؛ محمدبن ابراهیم عطار، الهی‌نامه، چاپ هلموت ریتز، استانبول ۱۹۲۰، چاپ افست تهران ۱۳۶۸ش؛ علی فاضل، شرح احوال و نقد و تحلیل آثار احمد جام، تهران ۱۳۷۳ش؛ ابوالقاسم فردوسی، داستان بیژن و منیژه از شاهنامه فردوسی، چاپ مهدی قریب، تهران ۱۳۷۶ش؛ همو، شاهنامه فردوسی، متن انتقادی، مسکو ۱۹۶۳-۱۹۷۱؛ فرهنگنامه قرآنی، با نظارت محمد جعفر یاحقی، مشهد ۱۳۷۲-۱۳۷۴ش؛ قصه حمزه (حمزه‌نامه)، چاپ جعفر شعار، تهران ۱۳۴۷ش؛ قصه‌های مشدی گلین خانم، گردآورده ل. پ. الوول ساتین، تهران ۱۳۷۴ش؛ پیرگریمال، فرهنگ اساطیر یونان و رم، ترجمه احمد بهمنش، تهران ۱۳۶۷ش؛ م. لوفلر - دلشو، زبان رمزی قصه‌های پریوار، ترجمه جلال ستاری، تهران ۱۳۶۶ش؛ فرنگیس مزدابور، «درآمدی بر سفره‌های مقدس زرتشتی»، در یادبهار: یادنامه دکتر مهرداد بهار (مجموعه مقالات)، تهران ۱۳۷۶ش؛ کتابون مزدابور، «افسانه پری در هزار و یکشب»، در شهلا لاهیجی و مهرانگیز کار، شناخت هویت زن ایرانی در گستره پیش تاریخ و تاریخ، تهران ۱۳۷۷ش؛ همو، «شادی زمین: گلچینی از فرگرد سوم زند و نندیداد»، آینده، سال ۱۶، ش ۹-۱۲ (آذر - اسفند ۱۳۶۹)؛ احمدبن قوص منوچهری، دیوان، چاپ محمد دبیرسیاقی، تهران ۱۳۷۰ش؛ جلال‌الدین محمدبن محمد مولوی، کلیات شمس، یا، دیوان کبیر، چاپ بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران ۱۳۵۵ش؛ همو، مثنوی، چاپ محمد استعلامی، دفتر ششم، تهران ۱۳۷۰ش؛ ناصرخسروی، دیوان، چاپ مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران ۱۳۶۸ش؛ ضیاءالدین نخشب، طوطی‌نامه، چاپ فتح‌الله مجتبیائی و غلامعلی آریا، تهران ۱۳۷۲ش؛ الیاس بن یوسف نظامی، هفت پیکر حکیم نظامی گنجه‌ای، با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی، چاپ سعید حمیدیان، تهران ۱۳۷۷ش؛ محمدعلی نقیب‌الممالک، امیرارسلان، چاپ محمد جعفر محبوب، تهران ۱۳۵۶ش؛ هزار و یک شب، ترجمه عبداللطیف طسوجی، تهران ۱۳۵۷ش؛ هفت لشکر: طومار جامع نقالان، از کیومرث تا بهمن، چاپ مهران افشاری و مهدی مداینی، تهران ۱۳۷۷ش.

/ مهران افشاری /

پری / قلعه پیری ← زندیه

پریخان خانم، دختر شاه طهماسب اول و شاهزاده بانفوذ دربار صفوی (۹۵۵-۹۸۵). از آغاز زندگی او اطلاعاتی در دست نیست، جز آنکه در حوالی اهر یا ابهر از مادری چرکس به دنیا آمد (حسینی استرآبادی، ص ۷۴، ۱۰۳؛ منشی قمی، ج ۱، ص ۳۳۷). وی مورد توجه پدر بود و به دلیل کاردانی مشاور او شد (اسکندر منشی، ج ۱، ص ۱۳۵). به هنگام بیماری شاه که به مرگ او انجامید، امیران قزلباش تصمیم گرفتند که حیدر میرزا، برادر ناتنی پریخان خانم، را به جانشینی او برگزینند. اما پریخان خانم از قربی که نزد پدر داشت سود جست و نظر شاه را

ص ۱۷۴؛ مولوی، ۱۳۵۵ش، ج ۳، ص ۲۴۹؛ سعدی، ۱۳۶۱ش، ص ۳۲۷؛ حافظ، غزل ۳۴۸، بیت ۳) و ترکیباتی هم نظیر پری‌افسای، پری‌بند، پریخان، پری‌سای، پری‌گرفته به معنای جنگیر است (شاد، ج ۲، ص ۹۱۵، ذیل واژگان مذکور).

امروزه، برخی از عوام ایران پریان را «خویان» و «از ما بهتران» نیز می‌گویند و معتقدند که زیر درختان و در کنار چشمه‌سارها و چاهها نباید خوابید، زیرا ممکن است که آدمی «پری‌زده» شود (قس مولوی، ۱۳۵۵ش، ج ۱، ص ۱۱۷: «هر جا که چشمه باشد، باشد مقام پریان/ با احتیاط باید بودن ترا در آنجا»؛) و آزار پریان را، که گاه منجر به جنون شخص پری‌زده می‌شود، اصطلاحاً طُفر می‌گویند. برای درمان پری‌زده، به راهنمایی غیبگو یا پریخوان، در مکان فاضل (← سطور پیشین)، نظیر سایه درخت یا زیرزمین و آب‌انبار، سفره‌ای که پارچه سبز یا سفید، آرد، نمک، شمع و آیینه از لوازم آن بود می‌گسترده و به خواندن اوراد می‌پرداختند. این رسم که «سفره‌سبزی کردن» نام دارد، اکنون تقریباً منسوخ شده است (کتابون مزدابور، ۱۳۷۷ش، ص ۲۹۰، و نیز پانویس ۲).

منابع: فرامرزین خداداد ارجانی، سمک عتیار، چاپ پرویز ناتل خانلری، تهران ۱۳۴۷-۱۳۵۳ش؛ اسکندرنامه، چاپ ایرج افشار، تهران ۱۳۴۳ش؛ اسکندرنامه کبیر، چاپ سنگی تهران ۱۳۱۷ش؛ ابوالقاسم انجوی شیرازی، قصه‌های ایرانی، تهران ۱۳۵۲-۱۳۵۳ش؛ اوستا، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، تهران ۱۳۷۴ش؛ محمدحسین بن خلف برهان، برهان قاطع، چاپ محمد معین، تهران ۱۳۶۱ش؛ بندهش [گردآوری] فرنیغ دادگی، ترجمه مهرداد بهار، تهران ۱۳۶۹ش؛ محمدبن احمد بیغمی، داراب‌نامه، چاپ ذبیح‌الله صفا، تهران ۱۳۳۹-۱۳۴۱ش؛ شمس‌الدین محمد حافظ، دیوان، چاپ پرویز ناتل خانلری، تهران ۱۳۶۲ش؛ بدیل‌بن علی خاقانی، دیوان، چاپ ضیاءالدین سجادی، تهران ۱۳۶۸ش؛ محمودبن علی خواجوی کرمانی، سام‌نامه، چاپ اردشیر بشتابی (خاضع)، چاپ سنگی بمبئی ۱۳۱۹ش؛ علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، زیر نظر محمد معین، تهران ۱۳۲۵-۱۳۵۹ش؛ زادسپهرم، گزیده‌های زادسپهرم، ترجمه محمد تقی راشد محصل، تهران ۱۳۶۶ش؛ محمدبن محمود زنگی بخاری، بستان العقول فی ترجمان المنقول، چاپ محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران ۱۳۷۴ش؛ بهمن سرکاراتی، «بازشناسی بقایای افسانه‌گرشاسب در منظومه‌های حماسی ایران»، نامه فرهنگستان: فصلنامه فرهنگستان زبان و ادب فارسی، سال ۳، ش ۲ (تابستان ۱۳۷۶)؛ همو، «پری: تحقیقی در حاشیه اسطوره‌شناسی تطبیقی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، سال ۲۳، ش ۹۷-۱۰۰ (۱۳۵۰ش)؛ سعدالدین رواینی، مرزبان‌نامه، چاپ محمد روشن، تهران ۱۳۶۷ش؛ مصلح‌بن عبدالله سعدی، بوستان سعدی: سعدی‌نامه، چاپ غلامحسین یوسفی، تهران ۱۳۶۳ش؛ همو، غزلیات سعدی، چاپ حبیب یغمائی، تهران ۱۳۶۱ش؛ محمد پادشاه‌بن غلام محیی‌الدین شاد، آندراج: فرهنگ جامع فارسی، چاپ محمد دبیرسیاقی، تهران ۱۳۶۳ش؛ محمدبن حسن طرسوسی، داراب‌نامه طرسوسی، چاپ

تذکره شاه طهماسب

۷۸۹

عمده‌ترین عیب این تذکره، اتکای مؤلف آن بر حافظه، و دسترسی نداشتن به منابع و اسناد معتبر است. او برای ذکر نمونه آثار و شرح احوال علما و شاعران صرفاً از حافظه خود بهره جسته است. وی که در مدت نه روز، آن هم در نهایت پریشان حالی، این تذکره را فراهم آورده، بسیاری از مطالب اصلی را از قلم انداخته است (همان، ص ۹۵، مقدمه سالک، ص ۳۶-۳۷). به هر حال، این تذکره می‌تواند به عنوان مکمل تذکره‌های همعصر حزین مورد استفاده محققان قرار گیرد.

نثر تذکره حزین نسبت به تذکره‌های معاصرش از پختگی و ایجاز برخوردار است. شیوه نگارش فرقه اول (شرح حال علما) با فرقه دوم (شرح حال شاعران) متفاوت است. در فرقه اول، نثر مصنوع، متکلف، فاضلان و منشیانه است؛ آنچنانکه گاه درک و دریافت مفاهیم دشوار می‌گردد، عبارات و مفردات عربی زیاد است و دعاها نیز بیشتر عربی است. در فرقه دوم عبارات ساده‌تر و ادیبانه‌تر و بیشتر شبیه نثر مرسل دوره‌های اولیه نثر فارسی است (مقدمه سالک، ص ۳۹-۴۰).

تذکره حزین یک بار به ضمیمه کلیات وی در لکهنو در ۱۲۹۳ و بار دوم در کانپور به سال ۱۳۱۱ با چاپ سنگی منتشر شده است. در ایران اولین بار این تذکره با مقدمه محمدباقر الفت در ۱۳۳۴ش در اصفهان به چاپ رسیده است. آخرین چاپ منقح و مصحح تذکره به همراه تعلیقات و فهرست‌ها به کوشش معصومه سالک و به مناسبت کنگره حزین در ۱۳۷۵ش صورت گرفته است.

منابع: محمدعلی بن ابی طالب حزین، تذکره المعاصرین، چاپ معصومه سالک، تهران ۱۳۷۵ش؛ محمدرضا شفیعی کدکنی، شاعری در هجوم منتقدان: نقد ادبی در سبک هندی پیرامون شعر حزین لاهیجی، تهران ۱۳۷۵ش.

/ حسن ذوالفقاری /

تذکره دولتشاه ← تذکره الشعرا

تذکره شاه طهماسب، کتابی تاریخی به فارسی نوشته شاه طهماسب اول صفوی، مشتمل بر زندگینامه وی از جلوس در ۹۳۰ تا پناهنده شدن بایزید، شاهزاده عثمانی، به او در ۹۶۹.

شاه انگیزه خود را از نوشتن این کتاب به یادگار نهادن دستورالعملی برای فرزندانش بیان کرده است (ص ۸؛ براون، ج ۴، ص ۹۴). او این کتاب را به تقلید از بایرنامه، نوشته ظهیرالدین محمد بایر^۵، نوشته است (براون، همانجا). این تذکره به سبب نشان دادن روحیات شاه طهماسب ارزشمند است؛ وی

فاحش می‌داند (ص ۹۲) و ضعف آنها را عدم دقت در ذکر احوال و بی‌احتیاطی در نسبت دادن اشعار به شاعران ذکر می‌کند (همانجا).

تذکره حزین، علاوه بر مقدمه، دو بخش دارد؛ بخش اول یا فرقه اول شامل شرح حال و نمونه آثار بیست تن از علمای معاصر اوست (ص ۹۷-۱۳۹)، و بخش دوم یا فرقه دوم شامل شرح زندگانی و نمونه اشعار هشتاد و یک تن از شعرای معاصر نویسنده است (ص ۱۴۱-۲۲۸). این تذکره در مقایسه با تذکره‌های همعصر حزین از ویژگیهای ممتاز برخوردار است. شاعرانی که حزین معرفی کرده است، یا آنان را در خانه پدری ملاقات کرده و یا با ایشان دوستی و مراد داشته است و یا استاد او بوده‌اند. تذکره او از این حیث دارای اطلاعات دقیق و قابل اعتمادی است که شاید در تذکره‌های مشابه و معاصر نتوان یافت (← همان، مقدمه سالک، ص ۳۰).

حزین که خود شاعر و دارای ذوق و نکته سنجی شاعرانه بوده، درباره شاعران معاصرش اظهارنظرهایی کرده است که ذوق انتقادی او را نشان می‌دهد؛ وی گاه حتی در اشعار آنها تصرفاتی کرده است (شفیعی کدکنی، ص ۱۱۱-۱۱۲). او هنگام معرفی شاعران، با صراحت، به نقد شعر هر یک نیز می‌پردازد و از این حیث به این کتاب اعتباری ویژه می‌بخشد (حزین، مقدمه سالک، ص ۳۱-۳۲، برای نمونه ← شرح احوال مخلصای کاشانی، ص ۱۷۴-۱۷۵، میر عبدالغنی تفرشی، ص ۱۸۷-۱۸۸، نورس دماوندی، ص ۱۹۷، میرعسکری قمی، ص ۲۰۱).

از مزایای دیگر تذکره حزین ارزش تاریخی آن است؛ مؤلف ضمن معرفی شاعران، گاه به حوادث و وقایع اجتماعی و سیاسی عصر اشاره کرده و وضع حکومت و حاکمان را باز گفته است. همچنین در شرحی که او از حال و روز شاعران هر شهر می‌دهد، وضع فرهنگی و علمی آن شهر مشخص می‌شود؛ مثلاً شرح حال محمدعلی سکاکی شیرازی (ص ۱۲۸) و ملاعلی اصفهانی (ص ۲۱۶) که در خلال معرفی اولی به استیلاي افغانیان بر شیراز و در معرفی دومی به حادثه قتل عام شهر همدان اشاره شده است (نیز ← همان، مقدمه سالک، ص ۳۴).

تذکره حزین در شرح حال شاعران به چگونگی معیشت آنان و نیز هنرهای دیگری جز شعر که شاعر بدان آراسته بوده اشاره کرده است و از این حیث منبع مناسبی برای مطالعه وضع اجتماعی و معیشتی شاعران عصر صفویه است (مقدمه سالک، ص ۳۵-۳۶؛ برای نمونه ← ملاعلی اصفهانی، ص ۲۱۶؛ صاحب مشهدی، ص ۲۲۴).

منبع: احوال و آثار خوشنویسان، ۴۴۰/۲. رفیعی مهرآبادی

رکن، لغویین عرب رکن را (جانب الشيء) تعریف کرده‌اند، لیکن در اصطلاح فقهاء معنی رکن ما لا وجود لذلک الشيء الا به یعنی آنچه وجود و قوام هر چیز بدو است تعریف شده است. و بدین معنی در وجودات حقیقیه خارجیة و در وجودات اعتباریه ذهنیه نیز استفاده شده است. از این رو به چهار ستون نگهدارنده خانه، رکن گفته می‌شود نماز و حج و جز آنها از امور اعتباریه دینی و شرعی یا غیر شرعی ذهنی و خارجی دارای رکن هستند.

رکن در عبادات، فقهای امامیه با بررسی روایات معصومین (ع) برای هر یک از عبادات شرعی ارکانی ذکر کرده‌اند. اثر این تعیین آن است که چون عبادات از امور اعتباریه و مجهوله از طرف شرع مقدس است و از مجموعه‌ای از وجودات یا ترکها و واجبات و مستحبات و مکروهات و محرّمات و مباحات تشکیل می‌گردد از این رو تعیین رکن در هر عبادتی دارای اثر وجودی مهمی است. بدین گونه که انجام و بجای آوردن هر عبادتی در درجه نخست مشروط به وجود رکن آن عبادت است. بدین معنی که حداقل واجبی که بر حکمت انجام آن ضروری و لازم است ایجاد خارجی رکن است که با انجام آنها ذمه مکلف از تکلیف شرعی فارغ شده و سپس ثواب بر انجام آن مترتب می‌گردد. و در این وضعیت است که مکلف می‌تواند برای بهتر و مقبول‌تر انجام دادن عبادت برخی از امور مستحبیه را نیز به ارکان عبادت خود اضافه کند یا از برخی از مکروهات دوری جوید، که این مستحبات و نیابردن مکروهات علاوه بر آن که ارزش عبادت او را بالا می‌برد سبب تقرب بیشتر او به خداوند و فزونی ثواب او نیز می‌گردد. مثلاً در عبادت نماز حداقل واجبی که بر مکلفین انجام آن ضروری است اقامه نماز به گونه‌ای است که ارکان آن بجای آورده شود؛ لیکن مکلف می‌تواند با خواندن نماز در مسجد و به جماعت و در روز جمعه و در ماه رمضان و با خواندن سوره‌های طولانی قرآن و اضافه نمودن اذکار و ادعیه مستحبی و طولانی نمودن سجده و رکوع و قنوت بر ارزش نماز و ثواب خود بیفزاید؛ لیکن حداقل واجب نماز آن است که ارکان واجب آن را بجای آورد. فقهای امامیه برای هر یک از عبادات ارکانی ذکر کرده‌اند که عبارتند از: ۱) رکن وضوء، عبارت است از نیت، شستن صورت، شستن دو دست، مسح سر، و مسح دو پا؛ ۲) رکن غسل، عبارت است از نیت، شستن سر و دو سمت بدن (در غسل ترتیبی) و نیت و رساندن یکدفعه آب به تمام بدن (در غسل ارتماسی)؛ ۳) رکن دفن میت، آن است که میت مسلمان در زیر خاک زمین قرار داده شود به

روزهای عمر خویش به نشر مکتب اهل بیت (ع) پرداخت تا اینکه ندای حق را لیبیک گفت و در روان شرقی حرم حسنی نزد جدش وحید بهمانی به خاک سپرده شد و از خود رساله‌هایی در فقه و اصول و اخلاق و مقتل و دیوان شعر کوچکی به یادگار باقی گذاشته است.

منابع: کربلا فی حاضرها و ماضیها، خطی؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ۱۵/۸۲؛ مشاهیر زنان ایرانی، ۱۰۷؛ وحید بیهبانی، ۳۳۲. عبدالحسین شهیدی صالحی

رُقیه صغری (م ب ۱۸۸ ق)، دختر امام موسی کاظم (ع) از زنان عالمه جلیل القدر که در محضر پدر بزرگوارش پرورش یافت و علوم الهی و حدیث و معارف اسلامی را فرا گرفت و از زنان برجسته و از راویان حدیث شیعه به شمار آمده است. در کتب انساب در بخش ذکر نام دختران امام موسی کاظم (ع) دو نفر از زنان را به نام رقیه صغری و رقیه کبری یاد می‌کنند (← رقیه کبری).

منابع: الارشاد، ۳۰۲؛ اعیان الشیعه، ۵۱۲؛ اعلام النساء المؤمنات، ۳۶۲؛ اعلام الوری، ۳۱۲؛ تاج الموالید، ۱۲۴؛ عمده الطالب، ۱۹۷؛ تحفة العالم، ۲۳۱۲؛ الفصول المهمه، ۲۲۲؛ کشف الغمّه، ۲۳۶/۲؛ ریاحین الشریعه، ۲۵۵/۴؛ المجدی، ۱۰۶. عبدالحسین شهیدی صالحی

رُقیه الکبری (م ب ۱۸۸ ق)، دختر امام موسی کاظم (ع)، از زنان فاضله و جلیل القدر باتقوا. علوم الهی و معارف اسلامی را از پدر بزرگوارش به ارث برده است و از برجستگان زنان خاندان عصمت و طهارت (ع) بود.

منابع: اعیان الشیعه، ۵۱۲؛ اعلام النساء المؤمنات، ۳۶۲؛ اعلام الوری، ۳۱۲؛ الارشاد، ۳۰۲؛ تاج الموالید، ۱۲۴؛ تحفة العالم، ۲۳۱۲؛ عمده الطالب، ۱۹۷؛ ریاحین الشریعه، ۲۵۵/۴؛ المستجد، ۴۴۴؛ المجدی، ۱۰۶. عبدالحسین شهیدی صالحی

رکابدار علی بیک، فرزند شاطر محمد رکابدار شاه طهماسب اول صفوی (م ۹۸۴ ق). و خود نیز جزء رکابداران شاه صفوی به شمار می‌رفت. خط نستعلیق را خوش می‌نوشت و رنگه‌نویس شمرده می‌شد و در هنر خود بی‌بدیل و نظیر بود؛ از آثار خطی او که به دید مؤلف کتاب احوال و آثار خوشنویسان رسیده، دو قطعه از یک مرقع است به قلمهای دو دانگ و نیمه دو دانگ و کتابت جلی عالی با سبکی بسیار با ملاحظت تند و رقم علی بیک کاتب، در کتابخانه خزینه اوقاف استانبول.

probably on Wednesday, 13 Šafar 37 in the same year/31 July 657 (cf. al-Tabarī iv, 57; Ibn al-Athīr, ed. Beirut, iii, 321. While guaranteeing the safety of the arbitrators, the text invited the belligerents to observe a truce for one year to comply with the verdict of the arbitration which was based strictly on Qur'anic precepts.

In Ramaḍān 38/February 658, the two arbitrators met again, each escorted by 400 cavalymen from their camp. The two adversaries had to be present. But only Mu'āwiya responded to the appeal. 'Alī had his cousin 'Abd Allāh b. 'Abbās represent him. It was 'Amr b. al-'Āš who according to the accepted version of pro-'Abbāsīd and pro-Šihī historians, manipulated the negotiations. He began by rejecting all the propositions of the other speaker. Then methodically and with great skill, he managed to draw him into undermining the caliph and accepting the removal from power of both adversaries, 'Alī and Mu'āwiya, in order to give a free hand to the Muslim community to designate the leader of their choice.

At the end of their work, both arbitrators had each in turn to appear in public and announce their decision, agreed by common assent. 'Amr feigned a great respect for Abū Mūsā on the pretext that he had been a Companion of the Prophet and was the older man, and he let him speak first. He hastened to pronounce the verdict. 'Amr followed him to the rostrum, and to the great surprise of all, declared: "As far as I am concerned, I confirm the decision of Abū Mūsā about the demotion of his friend ['Alī] but I am supporting mine [Mu'āwiya]". Thus silenced, al-Ash'arī set off for Mecca and remained there for the rest of his days. When this news was announced at Kūfa, 'Alī contested the outcome of the arbitration, considering it contrary to the Qur'ān and the *sunna*. He took the decision to fight Mu'āwiya again, mobilised his forces and left immediately to conquer Syria.

The ensuing events, the secession of the Khārijites and 'Alī's crushing of the dissidents on the banks of the Nahr al-Nahrawān on 9 Šafar 38/17 July 658, the continued intransigence of the schismatics and the final assassination of 'Alī by the Khārijite 'Abd al-Rahmān b. Mulḍjam in the great mosque at Kūfa on 17 Ramaḍān 40/24 January 661, may be followed in the articles 'ALĪ B. ABĪ ṬĀLIB; IBN MULḌJAM; KHĀRIJĪTES.

Bibliography: See the extensive bibls. in the articles named above and in ŠIFFĪN, to which should be added G.R. Hawting, *The significance of the slogan lā ḥukma illā li'llāh and the references to the ḥudūd in the traditions about the Fitna and the murder of 'Uthmān*, in *BSOAS*, xli (1978), 453-63; idem, *The first dynasty of Islam. The Umayyad caliphate A.D. 661-750*, London and Sydney 1986, 24-33; H. Kennedy, *The Prophet and the age of the caliphates*, London and New York 1986. (MOKTAR DJEBLI)

TAHLĪL (A.), the verbal noun from *hallala*, form II verb, with two differing etymologies and meanings.

(1) From *hilāl*, the new moon, meaning "jubilation or excitement at seeing the new moon" [see HILĀL i; TALBIYA].

(2) From the formula *lā ilāha illā 'llāh*, the first and main element of the Islamic profession of faith or *shahāda* [q.v.]. The verbal form is here obtained by the so-called procedure of *naḥt* "cutting out, carving out". The *tahlil* then denotes the pronouncing, in a high and intelligible voice, of the formula in question, which implies formal and basic recognition of the divine unity.

Bibliography: See *L'A*, ed. Beirut 1375/1956,

705; also the *Bibls.* to ALLĀH; HILĀL; TAWHĪD.

(Ed.)

TAHMĀN B. 'AMR AL-KILĀBĪ, minor Arab poet of the middle Umayyad period, whose exact dates are unknown. As the *akḥbār* on Tahmān's biography in his *diwān* (ed. al-Mu'aybid, 39, 42, 50, 52-5, related at length in *EI*¹, IV, 665-6) cannot be corroborated from his poems, but on the contrary are possibly read into them, his poetry remains the only reliable source for his life. A laudatory poem on the Umayyad caliph al-Walīd (no. 5) probably refers to al-Walīd b. 'Abd al-Malik (cf. no. 8, l. 7); hence Tahmān was alive at some time between the years 86 and 96/705 and 715. Other lines are indicative of difficult living conditions: in no. 1, ll. 15 and 19, prison and shackles are mentioned (cf. no. 15, l. 4, only in ed. al-Mu'aybid), in no. 14 he complains of an enforced stay in the deserted al-Yamāma, in no. 15, l. 10, only in ed. al-Mu'aybid, he calls himself a stranger in the lands of the Southern Arabian tribe of Madḥḥidj. Comparatively well known is poem no. 8, addressed to an Umayyad caliph from the Marwānid line and containing a complaint about an amputated right hand; on details such as the identity of the addressee, the reason for the punishment and the question as to whether he was punished at all, the *akḥbār* contradict each other. His *diwān*, preserved only in a Leiden manuscript and containing 14 poems, seems to be a fragment of al-Sukkarī's (d. 275/888 [q.v.]) otherwise lost *Ash'ār* (or *Akhbār*) *al-buṣūs* (Sezgin, *GAS*, ii, 63). Besides the poems nos. 5 and 8 (see above), three *kaṣīdas* (nos. 1, 3 and 12), an elegy on a deceased comrade (no. 7), a poem about the killing of an enemy (no. 13) and two *hiḍḡā'* pieces (nos. 9 and 10) are worth mentioning.

Bibliography: *Diwān*, ed. W. Wright, *Opuscula arabica*, Leiden 1859, 76-95; ed. M. Dj. al-Mu'aybid, Baghdād 1968 (same sequence of poems, with an additional poem from other sources); for four additional lines, cf. *RIMA* (Kuwayt), xxxi/2 (1987), 445; German tr. of Wright's edn. by O. Rescher, in *Orientalistische Miscellen*, Istanbul 1925, 180-93.

(T. SEIDENSTICKER)

TAHMĀSP (Tahmāsb), the name of two Shāhs of the Šafawid dynasty [q.v.] in Persia.

1. **TAHMĀSP I**, Abu 'l-Faḥḥ, eldest son of Shāh Ismā'il [see ISMĀ'IL i], born at Shāhābād in the district of Iṣfahān on Wednesday, 26 Dhu 'l-Ḥiḍḡija 919/22 February 1514 (Hasan-i Rūmlū, *Aḥsan al-tawārīkh* (ed. C.N. Seddon, Baroda 1931, 142), died Monday, 15 Šafar 984/14 May 1576 (*Aḥsan al-tawārīkh*, 464), second ruler of the Šafawid dynasty [see ŠAFAWIDS. i].

Following the early Šafawid practice of appointing princes of the blood royal to be nominal governors of provinces, in the care of a *Kizilbāsh* [q.v.] *amīr* who was their *atabeg/lala* (tutor/guardian), in 921/1515 the infant Tahmāsp was appointed governor of Khurāsān in the care of Amīr Khān Turkmān (*Aḥsan al-tawārīkh*, 154).

1. *The Kizilbāsh interregnum (930-40/1524-33)*.

On the death of Shāh Ismā'il I, Tahmāsp acceded to the throne on Monday, 19 Raḍjab 930/23 May 1524 at the age of ten. His extreme youth enabled the *Kizilbāsh amīrs*, led by Dīw Sulṭān Rūmlū who, by virtue of the testamentary disposition of the late shāh had become the *atabeg* of Tahmāsp and *amīr al-umarā'* [see *EI*, art., *Amīr al-Omarā'*. ii. Šafawid usage], to seize power and make themselves *de facto* rulers of the state. Civil war ensued as rival *Kizilbāsh* tribes fought for power, and Tahmāsp did not succeed in

190196

Tahmāsp I

190196

- Galäyiriden	21-27
- Wäzreffariden	26-32
- Sarbadären	37-51
- Timuriden	62-63
- Ahmed Celalzade	83-86
- Şahruh Mirza	125-126
- Ulug Bey	133-134
- Bu Sa'id Händani	139-14
- Hüseyin Paşah	146-150
- Kadid Kogunlular	172-178
- Ak Kogunlular	173-178
- Uzun Hüszen	202-204
- Şah İsmail I	221-224
- K. Zolbax	223-238

- Qahran üng. Muh	256-264
- Şah Tahmasp I	274-274
- Şah İsmail II	295-298
- Şah Abbas I	307-38
- Şah Abbas II	359-358
- Şah Sultan Selim I	365-375

ig des Buches auf-
ren.
lerte Originalfas-
t veröffentlichen.
das neu hinzuge-
glichen Fassung
ungen in den An-
umgestaltete In-
i mit der Heraus-

auch in der histo-
riatiengeschichte
en Themen. Erst

mit dem Neuen Iranismus, der sich neuerdings durchgesetzt hat, kann Herrschaftsgeschichte wieder ihren Rang als Grundlagenwissenschaft beanspruchen.

Das Land, von dem hier zu sprechen ist, wurde seinerzeit Persien genannt, obwohl die Eigenbezeichnung, damals wie heute, Iran war und ist. Das komplizierte Verhältnis, in dem die beiden Bezeichnungen zueinander stehen, soll hier nicht erörtert werden. In unserem Zusammenhang wird „Persien“ gewöhnlich für den in der Endphase des Safawiden-Reichs geltenden Territorialbestand verwendet, „Iran“ für den Ausstrahlungsbereich der persischen Sprache und Kultur, besonders wenn er über das persische Staatsgebiet hinausgeht.

Entstanden ist diese Arbeit im Orientalischen Seminar der Universität Freiburg, zu dessen Direktoren der Verfasser von 1963 bis 1983 gehörte. Eine ganze Anzahl einschlägiger Einzelprobleme konnte er in Dissertationen und Magisterarbeiten seiner Studenten untersuchen lassen, wofür er sich in jedem Fall zu großem Dank verpflichtet weiß. Desgleichen betrachtet er es als eine angenehme Pflicht, seinen Mitarbeitern und nachmaligen Kollegen, besonders den Professoren Bert Fragner, Erika Glassen, Ulrich Haarmann und Hans Müller sowie in der Schlußphase Frau Dr. Monika Gronke, für fördernde Gespräche, manchen Ratschlag und wohlthuendes Interesse zu danken. Daß das Buch auf die Initiative des früheren Direktors, Professor Dr. Anton Heinen, hin in den Veröffentlichungen des Beiruter Orient-Instituts erscheinen kann, erfüllt den Autor mit Freude und Genugtuung.

Freiburg, den 29. Juni 1989

Hans Robert Roemer.

HANS ROBERT ROEMER 19 KASIM 1995

PERSIEN AUF DEM WEG IN DIE NEUZEIT

Iranische Geschichte von 1350-1750, Wiesbaden-1989, VII-X, DN: 33127.

INHALT

Der historische Rahmen	1
DAS VORSAFAWIDISCHE IRAN	15
Die Erben des iranischen Mongolen-Reichs	17
Die Galäyiriden	21
Die Familie İngü und die Muzaffariden	26
Die Sarbadären und ihre Rivalen	33
Die Sarbadären eine sozial-progressive Gruppe oder ein Königreich ohne Könige?	52
Timur in Iran	57
Herkunft und Anfänge Timurs	58
Der Siegeszug Timurs nach Vorderasien	62
Die Eroberung Ostirans	63
Motive und Methoden	68
Timur und die Goldene Horde	74
Die Unterwerfung Zentral- und Westpersiens	77
Timur stößt an die Grenzen seiner Macht	83
Sultan Ahmad Galayir	83
Der Widerstand der Galäyiriden nicht erfolglos	87
Ausschaltung der Goldenen Horde	89
Der indische Feldzug	93
Der Feldzug nach Syrien und Anatolien	94
Aufbruch nach China – Krankheit und Tod	102
Timur als Persönlichkeit	105
Timur – ein historisches Verhängnis?	113
Persien unter den Nachfolgern Timurs	121
Drohender Verfall – Konsolidierung	122
Die Wirren nach Timurs Tod	122
Şah Ruhs Kampf mit den Qara Qoyunlu und anderen Gegnern	125

THE PRINCIPAL OFFICES OF THE ŞAFAWID STATE DURING THE REIGN OF TAHMĀSP I (930-84/1524-76)

By R. M. SAVORY

Introduction

IN a previous article,¹ we noted that by the time of the death of Shāh Isma'īl I (19 Rajab 930/23 May 1524) it is possible to observe certain trends in the development of the principal offices of the Şafawid state. During the last decade of the reign of Isma'īl I, there had been a movement away from the theocratic form of government which obtained at the time of the establishment of the Şafawid state, and this was reflected in changes both in the scope and function and in the relative importance of the principal offices of state: there was a tendency to lay less emphasis on the paramount position of the *wakīl* as the vicegerent of the Shāh (*wakīl-i nafs-i nafs-i humāyūn*), and to regard him rather as the head of the bureaucracy; there was a decline in the power of the *şadr*; and Isma'īl himself took steps to curb the power of the *amīr al-umarā*.

The general trend towards the separation of the religious institution and the political institution, and towards the subordination of the Turkish elements to the Persian elements in the administration, was interrupted by the re-establishment of *qizilbāsh* supremacy in the Şafawid state when Tahmāsp I succeeded Isma'īl at the age of ten and a half. Before proceeding to examine the effects of this change in the balance of power on the principal offices of state, it is necessary briefly to describe the events of what may be termed the *qizilbāsh* interregnum, which lasted for ten years (930-40/1523-33). All the sources are agreed that the *qizilbāsh amīrs* assumed control of the state. After Tahmāsp had been raised to the throne with the consensus of the *amīrs* and the army,² Dīw Sultān Rūmlū, who was the *atabeg*³ of Tahmāsp and *amīr al-umarā* by virtue of a testamentary disposition of the late Shāh, took over control of state affairs and the administration of the country.⁴ Dīw Sultān set up his camp at Lār, and the *amīrs* who assembled there,⁵ in view of the testamentary disposition of the late Shāh, recognized him as their leader and elder (*muqaddam wa rīsh-safīd*).⁶ These *amīrs* belonged in the main to the Rūmlū, Takkalū and Dhu'l-Qadar tribes.⁷ The Shāmlūs for the most part held aloof; two of the leading Shāmlū *amīrs*, Dūrmīsh Khān, governor of Harāt, and Zaynal Khān,

¹ 'The principal offices of the Şafawid state during the reign of Isma'īl I (907-30/1501-24)', *BSOAS*, xxiii, 1, 1960, 91-105.

² *Tārīkh-i ilchī-yi Nizāmshāh*, BM MS Add. 23,513, f. 464b [*TIN*].

³ The Aq Qoyunlu used both *atabeg* and *lala* to denote guardians of princes of the blood royal; the Şafawids adopted both these terms, but in Şafawid usage *lala* is more common.

⁴ *TIN*, f. 465a.

⁵ Dīw Sultān summoned them on the pretext of organizing a campaign against the Özbegs.

⁶ *Jawāhir al-akhbār* (Leningrad MS Dorn 288), f. 298b [*JA*].

⁷ They included Chūha Sultān Takkalū, *wālī* of Kalhur, 'Alī Sultān Dhu'l-Qadar, governor of Shīrāz, Qarāja Sultān Takkalū, the *tiyūldār* of Hamadān, and Burūn Sultān Takkalū, governor of Mashhad (*Ahsan al-tawārīkh*, ed. Seddon, Baroda, 1931, 187-8 [*AT*]; *JA*, f. 298b).

Tahmasp I paretas ko kulmen, "şafawid" paretas ko kulmen, atay jis ko kulmen.

10

اسماعیل میرزا در ۲۷ جمادی الاول ۹۸۴ در تالار چهل ستون قزوین رسماً با عنوان شاه اسماعیل دوم بر تخت نشست. پری خان خانم که در روی کار آوردن او نقشی اساسی داشت، تصور می‌کرد که می‌تواند مثل سابق با قدرت در امور سلطنت مداخله کند (واله، ۵۱۹)، اما شاه اسماعیل دوم از همان ابتدای کار دست وی را از امور، و ارتباطش را با درباریان و امرا قطع کرد (همو، ۵۱۲) و حتی جمعی را نیز به مراقبت و مواظبت از وی گماشت (تتوی، ۷۷۶) و اطرافیان و ملازمانش را نیز مرخص کرد (قاضی احمد، ۶۲۲/۱). پادشاهی شاه اسماعیل دوم دیری نپایید و در ۱۳ رمضان ۹۸۵ به طرزی مرموز درگذشت. بیشتر تاریخ نگاران معاصر وی معتقدند که مرگ شاه اسماعیل دوم نیز در نتیجه توطئه پری خان خانم رخ داد (نک: حسینی جنابدی، ۵۸۵؛ روملو، ۶۴۷؛ حسینی استرابادی، ۱۰۱؛ اسکندریبیک، ۲۱۹/۱).

پس از مرگ شاه، پری خان خانم بار دیگر مصدر امور شد و در آن اوضاع بحرانی، برای جلوگیری از اضمحلال سلطنت صفوی و بروز چند دستگی میان سران قزلباش و حفظ آرامش پایتخت به چاره جویی پرداخت (نک: فلسفی، ۳۵/۱). کفایت و کاردانی او به حدی بود که در شورای سران قزلباش برای تعیین پادشاه، عده‌ای خود او را نامزد پادشاهی کردند (افوشته‌ای، ۷۲)؛ گروهی نیز طرفدار شاه شجاع، فرزند شیرخوار اسماعیل دوم و نیابت سلطنت پری خان خانم بودند (اسکندریبیک، ۲۱۹/۱، ۲۲۰؛ قاضی احمد، ۶۵۶/۲). اما سرانجام رأی بزرگان کشور بر پادشاهی سلطان محمدخدا بنده، ولیعهد رسمی شاه طهماسب قرار گرفت (اسکندریبیک، ۲۲۰/۱؛ روملو، ۹۸۵). سلطان محمدخدا بنده تقریباً نابینا و ناتوان بود و در شیراز روزگار می‌گذراند (حسینی استرابادی، ۱۰۲؛ اسکندریبیک، ۲۲۴/۱).

پری خان خانم مخالفانی هم داشت. مهم ترین مخالف او میرزا سلطان جابری اصفهانی، وزیر شاه اسماعیل دوم بود که به محض انتخاب سلطان محمد خدا بنده، با تمهیدی خود را از قزوین به شیراز رساند و خود را به شاه جدید و همسر با نفوذش، خیر النساء خانم نزدیک کرد و منصب وزارت را به دست آورد. میرزا سلطان در عین حال، به فعالیت برضد پری خان خانم پرداخت و چنین القا کرد که با وجود پری خان خانم، از پادشاهی جز نامی برای شاه جدید نخواهد ماند (همو، ۲۴۴/۱؛ قاضی احمد، ۶۶۰/۲). این سعایتها در شاه کارگر افتاد و چون وارد قزوین شد (اول رجب ۹۸۵)، فرمان داد تا پری خان خانم را به لاله دوران کودکی‌اش، میرزا خلیل خان افشار سپردند. کسان خلیل خان نیز چند ساعت بعد، به دستور شاه پری خان خانم را در خانه خلیل خان خفه کردند (اسکندریبیک، ۲۲۶/۱؛ روملو، ۶۶۵؛ قاضی احمد، ۶۶۲/۲). اموال پری خان خانم نیز که در حدود ۱۰ هزار تومان می‌شد، در برابر این خدمت به خان افشار بخشیده شد (اسکندریبیک، همانجا). پیکر پری خان خانم را در آستانه امام زاده حسین قزوین به خاک سپردند (قاضی احمد، ۱۰۱۷/۲). وی به هنگام مرگ ۳۰ سال داشت.

Black, J. and A. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London, 1992; Dhabhar, E. B. N., notes on *The Pahlavi Rivāyat*, Bombay, 1913; Duchesne-Guillemin, J., *Les Composés de l'Avesta*, Paris 1936; EI²; ER; ERE; Gray, L. H., *The Foundations of the Iranian Religions*, Bombay, Iranica; Spiegel, F., *Commentar über das Avesta*, Wien, 1864.

معصومه ابراهیمی

پری خان خانم (رجب ۹۵۵ - رجب ۹۸۵/ اوت ۱۵۲۸ - سپتامبر ۱۵۷۷)، دختر شاه طهماسب اول صفوی و بانویی سیاستمدار و قدرتمند که در تحولات سیاسی دوره خود نقشی مهم داشت. وی در حوالی اهرزاده شد (قاضی احمد، ۳۳۷/۱). مادرش سلطان آغا خانم، از زنان چرخس حرم شاه طهماسب، و دایی وی شمخال سلطان از سرداران با نفوذ و رئیس سپاهیان چرخس بود (تتوی، ۷۰۰؛ پیربداق منشی، ۲۰۱).

پری خان خانم که از تحصیلات بسیار خوبی برخوردار بود، به زودی در دستگاه پدر صاحب نفوذ شد (افوشته‌ای، ۷۰؛ اسکندریبیک، ۱۱۹/۱). گفته‌اند که شاه طهماسب چنان به او علاقه داشت که راضی به شوهر دادنش نمی‌شد (تتوی، ۷۰۱). اما بعدها او را به همسری بدیع الزمان میرزا، پسر بهرام میرزا صفوی درآورد (قاضی احمد، ۳۹۷/۱). این همسری ظاهراً تحقق عملی نیافت (اسکندریبیک، ۱۳۵/۱).

در سالهای پایانی سلطنت شاه طهماسب که روز به روز بر قدرت و نفوذ پری خان خانم افزوده می‌شد، مسئله جانشینی شاه، ذهن درباریان و صاحبان قدرت را به خود مشغول کرده بود. شماری از قزلباشان و گرجیان دربار، طرفدار حیدر میرزا، فرزند جوان شاه بودند (تتوی، ۷۰۰). عده‌ای دیگر نیز از جانشینی اسماعیل میرزا، فرزند دیگر او حمایت می‌کردند که از سالها پیش به دستور شاه طهماسب در قلعه قهقهه زندانی بود (همانجا). در این میان، پری خان خانم چندی تلاش کرد تا زمینه را برای سلطنت برادر خود، سلیمان میرزا فراهم کند؛ اما به علت بی‌کفایتی و نادانی وی توفیقی نیافت و او نیز به جرگه طرفداران اسماعیل میرزا پیوست (همو، ۷۰۱، ۷۰۲).

پس از مرگ شاه طهماسب (۱۵ صفر ۹۸۴)، حیدر میرزا که پربالین پدر حاضر بود، رشته کارها را در دست گرفت (همو، ۷۵۶). نخست به دفع پری خان خانم پرداخت، اما شاهزاده خانم هوشمند و حیله‌گر، با اظهار وفاداری و پشیمانی از رقابتهای گذشته و سوگند به قرآن، برادر را فریفت و جان به در برد (همو، ۷۵۵، ۷۵۶؛ منجم، ۲۸)؛ اما در همان شب به کمک دایی خود، شمخال سلطان مخالفان حیدر میرزا را برانگیخت تا به قصر سلطنتی ریخته، وی را به قتل رسانند (تتوی، ۷۵۵-۷۵۹؛ حسینی جنابدی، ۵۷۴، ۵۷۵؛ افوشته‌ای، ۲۱، ۲۲). آن‌گاه با صلاح‌دید پری خان خانم، یکی از امرای ترکمان برای آوردن اسماعیل میرزا روانه قلعه قهقهه شد و در این فترت، پری خان خانم با کمال قدرت اداره امور کشور را در دست گرفت (اسکندریبیک، ۱۹۷/۱؛ واله، ۵۰۳؛ افوشته‌ای، ۷۱).

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOSTUNLAN

21 KASIM 2009

دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد نهم، تهران، ۱۳۸۳.